

**Visconti-Sforza stokkene
sett i forhold til 1400-tallets Lombardia**

**En drøfting og analyse av tre utvalgte
kortstokker med vekt på tidfestelse,
oppdragsgivere og attribusjon**

av

Tone Isis Briana Holberg

Masteroppgave i Kunsthistorie

Veileder: Leif Monssen

**Institutt for filosofi, ide- og kunsthistorie og
klassiske språk**

Vårsemesteret 2009

Innholdsfortegnelse

Innholdsfortegnelse	2
Illustrasjoner.....	3
Innledning.....	4
Forskningslitteratur	6
Kapittel 1: Trumfkortene - opprinnelse, historie og funksjon.....	8
Definisjon og opprinnelse	8
Visconti-Sforza stokkene	11
Trumfspillet historie og spredning.....	14
Kapittel 2: Beskrivelse av de bevarte billedkortene i Pierpont, Yale og Brambilla stokkene .	19
Beskrivelse av trumfkortene.....	20
Beskrivelse av Hoffkortene	27
Kapittel 3: Hertugfamiliene Viscontis og Sforzas historie og deres tilknytning til trumfkortene via deviser og våpen.....	32
Viscontifamiliens historie	32
Sforzafamiliens historie.....	34
Kunst og kulturliv i Lombardia på 1400-tallet.....	36
Deviser og våpen.....	39
Hertugfamilien Viscontis deviser og våpen	39
Hertugfamilien Sforzas deviser og våpen	41
Trumfkortene og deres deviser og symboler.....	43
Devisene og trumfkortene	48
Kapittel 4: Klesstil og drakthistorie på 1400-tallet	53
Drakthistorien sett i forhold til Visconti-Sforza kortene.....	55
Kapittel 5: Stilepoke og kunstnerliv i Lombardia på 1400-tallet sett i forhold til Visconti- Sforza kortene	58
Sammenliknende analyse av Visconti-Sforza kortene	62
Attribusjonsteorier.....	65
Konklusjon	73
Litteraturliste:	77

Illustrasjoner

Figur 1: Castello Sforzesco, Piazza Duomo, devise Foto Giovanni Dall'Orto	39
Figur 2: Filippo Maria Visconti, 1412-47, sølvmynt 2,27 Galeazzo (coinarchive.com)	40
Figur 3: Gian Galeazzo Visconti, 1395-1402, sølvmynt 2,42 Galeazzo (coinarchive.com)...	40
Figur 4: Francesco II Sforza, 1521-1535, sølvmynt, (coinarchive.com)	40
Figur 5: Gian Galeazzo Visconti med en modell av kirken i Cremona (Kaplan, 1994 s.74)...	40
Figur 6: Franscesco Sforza, 1412-47 Mynt fra Francesco Sforzas tid som hertug.	42
Figur 7: Castello Sforzasco, deviser, Foto: Giovanni dall'Orto.....	42
Figur 8: Castello Sforzesco, Fontana della Corte Ducale, Foto Giovanni Dall'Orto	42
Figur 9: Pierpont, Keiserinnen, detalj, devisen Hertugkronen	43
Figur 10: Cary, Tro, detalj, Soldevisene	44
Figur 11: Pierpont, Keiserinnen, detalj, Soldeviser	44
Figur 12: Yale: Kvinnelig Knekt av Mynter, detalj, Duedevise	46
Figur 13: Yale:Knekten av Staver, detalj, Hertugkronen.....	46
Figur 14: Mynt fra Filippo Maria Viscontis styre	47
Figur 15: Yale, to av Mynter, detalj	48
Figur 16: Yale: To av Mynter, detaljer	48
Figur 17: Yale, Knekten av Sverd, balzofrisyre	56
Figur 18: Yale: Pasjen av Staver, detalj	63
Figur 19: Pierpont: Kongen av Staver, detalj	63
Figur 20: Yale,Dronningen av Sverd, detalj	64
Figur 21: Pierpont, Dronningen av Beger, detalj	64
Figur 22: Yale: Begerpasjen, detalj.....	65
Figur 23: Pierpont. Dronningen av Staver, detalj.....	65
Figur 24: Dronning Teodolinda, detalj.....	69
Figur 25: Lancelotmanuskriptet, detalj	69
Figur 26: Yale: Knekten av Sverd, detalj	69
Figur 27: San Alessio, Museum Jacquemart-Andre i Châalis, detalj (Kaplan, 1994 s. 134)..	70
Figur 28: Pierpont, Pasjen av Beger, detalj.....	70
Figur 29: San Alessio, Museum Jacquemart-Andre i Châalis, detalj (Kaplan, 1994 s. 134)...	70
Figur 30: Pierpont, Pasjen av Beger, detalj.....	70

Innledning

I denne oppgaven skal jeg lage en undersøkelse av tre kortstokker fra 1400-tallet kjent under samlebetegnelsen Visconti eller Visconti-Sforza trumfkort. Selv om jeg har valgt å ta for meg tre av stokkene vil hovedtyngen av oppgaven ligge på to av dem. Dette fordi den tredje stokken har færre kort bevart og fordi den er mindre tilgjengelig for studier enn de andre to.

Trumfkort er mest kjent under navnet tarotkort, og det finnes i dag hundrevis av ulike tarotstokker på markedet. For det meste fungerer de som divinasjonsredskap. Hvert kort har sin unike betydning, og de kan legges ut i mønstre for å finne svar på ulike spørsmål.

Opprinnelsen i Italia på 1400-tallet er bort imot glemt av den store brukerskaren av tarotinteresserte. Mye kan tyde på at de ble brukt til å spille kort med, men det er lite kjent i dag. Men selv om kortenes funksjon i dag er forskjellig fra renessansen så har kortenes symbolske ikonografi forblitt mer eller mindre uendret. Mitt ønske for denne oppgaven er å gå tilbake til kortenes opprinnelse for å om mulig komme nærmere essensen av hva de engang var og som sådan fortsatt er i dag.

Kortene har opp gjennom tidene vært gjenstand for mange spekulasjoner rundt opprinnelse og mening med særlig vekt på at de skal være bærere av en esoterisk tradisjon, og mange bøker er skrevet om den symbolske og okkulte betydningen av kortene. Det er et vanskelig tema og mye av litteraturen blir derfor ganske spekulativ.

I denne oppgaven vil jeg holde meg borte fra diskusjonen rundt kortenes symbolske betydning og funksjon. Dette feltet er så omfattende at det faller utenfor mulighetene som ligger innenfor en masteroppgave. Isteden konsentrerer jeg meg om de fysiske kortene og deres utforming sett i forhold til deres kulturelle og kunstneriske samtid. I denne oppgaven vil jeg se på trumfkortene fra flere vinkler.

De grunnleggende problemstillingene rundt Visconti-Sforza kortene kan sammenfattes i følgende spørsmål.

1. Hvor ble de laget?
2. Når ble de laget?
3. Hvem var oppdragsgiver eller oppdragsgivere?
4. Hvilken kunstner eller hvilke kunstnere har laget dem?
5. Hvilken funksjon har de hatt?
6. Hva betyr kortene?

Visconti-Sforza stukkene er laget i en periode av kunsthistorien kalt internasjonal gotikk som har fått mindre søkelys på seg enn andre periode. Mange kunstverk er fortsatt ikke identifisert og mangler ofte datering og data om hvem som har malt dem og til hvem de er laget. Dette gjelder blant annet alle Visconti-Sforza stukkene. Det er få sikre kilder som bekrefter attribusjon, datering eller oppdragsgiver. I denne oppgaven vil jeg fokusere på analyse og beskrivelse av det gitte materiale som et autonomt verk og se det i forhold til samtidens kunst og kulturmiljø.

Oppgaven vil inneholde form og stilanalyse av kortene samt en ikonografisk analyse av deviser og våpenskjold. Attribusjonsproblematikken vil bli tatt opp likeledes diskusjonen rundt datering og oppdragsgivere.

Utgangspunktet for form og stilanalysen vil være faksimileutgaver av de opprinnelige kortene fra 1400-tallet. En katalog over et utvalg av de aktuelle kortene vil følge som vedlegg.

I arbeidet med masteroppgaven min vil jeg takke min veileder Leif Monssen for hans interesse og alltid velvillige assistanse. Det har vært en viktig hjelp for å kunne orientere seg i et omfattende prosjekt med masse detaljer å holde styr på.

Forskningslitteratur

Trumfkortene har i liten grad vært gjenstand for dyptpløyende forskning av kunsthistorikere. De har blitt innkorporert i den generelle, italienske kunsthistorien for 1400-tallet. Ofte brukes de som eksempler på aktuelle kunstneres verk. Kunsthistorikeren Raimond Van Merle har ført en attribusjonsdiskusjon i sitt verk om Italias kunsthistorie *The Development of Italian Schools of Painting*. Omfanget av diskusjonen går over få sider og er et innslag i en generell, historisk gjennomgang av Italias kunsthistorie. Liana Castelfranchi Vegas bringer også eksempler fra Pierpoint-Morgan Visconti-Sforza i sin bok *Internasjonal gothic Art in Italy* med kildegjengivelse og en diskusjon på attribusjon. I begynnelsen av forrige århundre var italieneren Giovanni Pietro Toesca og Roberto Longhi aktive. Toesca utgav boken *La pittura e la miniatura nella Lombardia fino alla metà del quattrocento* i 1912 og Longhi med boken *LA Restituzione di un trittto di arte cremonese cirka il 1460*.

Interessant nok kommer mange av de betydeligste forskerne på tartkort fra andre fagfelt enn kunsthistorie. Gertrude Oakley var bibliotekar har en posisjon i forskningshistorien ved sin bok *The Tarot Cards Paintd by Bembo* fra 1966 som er en gjennomgang av den best bevarte Visconti Sforza stokken og som gir et bakgrunnsbilde av miljøet ved Fyrstehoffet i Milano. Hun er en av de første på denne siden av 1950-tallet som har fordypet seg i kortenes historie. Ved sin stilling som bibliotekar og med sitt internasjonale kontaktnett lage hun den første katalogen over Visconti-Sforza Pierpoint-Morgan stokken. Hun gikk også inn på attribusjonsdiskusjonen og temaet oppdragsgivere. Hennes teori om at kortene har sitt utgangspunkt i triumftogene på 1400 tallet har imidlertid i liten grad blitt videreført.

Stuart Kaplan står også i en særstilling når det gjelder forskning på trumfkort. Han har verdens største samling av kort og også en betydelig boksamling. Gjennom sitt firma U.S. games System har han trykket opp faksimiler av kortene for salg. Hans fire binds verk om tarotkortenes kalt *The Encyclopedia of Tarot* i fire bind gir en solid historisk innføring i traotkort med mange illustrasjoner.

En annen betydelig forsker er Sir Michael Anthony Eardley Dummett, FBA D.Litt. filosof med fagfelt matematikk, logikk språk og metafysikk. I sine bøker om tarotkort tar han utgangspunkt i spillkortenes historie og har skrevet to bøker kalt *History of Games Played with the Tarot Pack*. Her tar han utgangspunkt i tarotkortene som spillkort. I boken *The Visconti-Sforza Tarot Cards* finnes en katalog over Pierpont-Morgan kortene og en

diskusjon rundt funksjon, attribusjon og oppdragsgivere med bakgrunn i kortspillet generelt og trumfkortene spesielt.

Andre relevante kilder er internett. Internett brukes som samlingspunkt for tarotforskningen. Av særlig interesse for Visconti-Sforza kortene er nettsidene til Andy Pollett som er relevante med sin gjennomgang av kortstokker generelt og Visconti-Sforza stokkene spesielt. www.trionfi.com er en annen nettside dedisert til forskningen på tidlige tarotstokker. Nettsiden startet i 2003 og har som hensikt å fungere som et senter for forskning på tidlige tarotstokker. Nettsiden gir tilgang til dokumenter det ellers er vanskelig å få tak. Den har mye informasjon om Visconti-Sforza stokkene og kildemateriale fra 1400-tallet. Nettsiden til Andy Pollett og trionfi.com har også en del billedmateriale som er vanskelig tilgjengelig. Det gjelder særlig Brera-Brambilla Visconti stokken som er lite behandlet og avbildet i bøker. Bidragsytere til trionfi.com er blant annet Ross Gregory Caldwell, Andrea Vitali og Alain Jacques Bougearel.

Kapittel 1: Trumfkortene - opprinnelse, historie og funksjon

Trumfstokken er en gruppe spillkort dekorert med symbolske og allegoriske bilder. I dag er denne typen kort mest kjent under betegnelsen Tarotkort. Ordet tarot stammer fra fransk *tareau* som igjen er tatt fra italiensk *tarocchi*. Betydningen av ordet *tarocchi* er ukjent. *Tarocchi* navnet ble brukt fra og med 1500-tallet og er første gang registrert brukt 1516 i en av regnskapsbøkene til Ferrarahoffet. (Dummett, 1986 s. 1)

Definisjon og opprinnelse

På 1400-tallet gikk stokken under navnet *carte de trionfi* som oversettes med trumfkort. Ordet *trionfi* betyr triumf som stammer fra betegnelsen på de antikke triumfprosesjonene. Disse antikke prosesjonene hadde sin gjenfødelse under renessansen. (Dummett, 1986 s. 1) Det er bevart til sammen elleve ukomplette versjoner av trumfstokker fra 1400-tallets Lombardiaområde. Noen stokker har bevart nesten alle kortene sine mens andre teller bare et fåtall til single kort. Stokkene går under samlebetegnelsen Visconti-Sforza Tarocchi kort. Jeg vil heretter kalle dem Visconti-Sforza kortene eller trumfkortene. Tohundre og syttien kort regnes som identifisert til å være fra denne perioden. (Kaplan, 1994 s. 11) Kortstokkene kan skilles fra hverandre ved ulike størrelse og malerstil. Jeg vil konsentrere meg om de tre best bevarte Visconti-Sforza stokkene. Den stokken som har flest bevarte kort kalles Pierpont-Morgan Bergamo Visconti-Sforza stokken. Den nest best bevarte stokken har navnet Cary-Yale Visconti stokken eller også kalt Visconti di Modrone. Brera-Brambilla Visconti er den tredje stokken jeg vil omtale i den videre teksten.

En kortstokk dannes av en gruppe rektangulære spillkort med avrundede kanter. Størrelsen kan variere men de er som regel store nok til at de enkelt kan holdes i hånden. Kortene er delt inn i det vi på norsk kaller farger i form av dekorative symboler. Ulike land har forskjellige illustrasjoner på de enkelte farger. Det finnes seks ulike tradisjoner for spillkort i Europa; fransk, italiensk, spansk tysk, sveitsisk samt trumfkort. I Norge følger vi fargene til den franske tradisjonen med henholdsvis spar, kløver, hjerter og ruter. I Italia og Spania er tilsvarende sverd, staver, beger og mynter. Tyskland skiller seg ut med sine eikenøtter, blader, hjerter og klokker. I Sveits brukes eikenøtter, skjold, blomster og klokker.

Spillkortene er kjent i Kina allerede ca år 1000 e. Kr, men den europeiske kortstokken stammer sannsynligvis fra Midt-Østen. "Playing cards are not an European invention, having been introduced in the last quarter of the fourteenth century from the Islamic world." (Dummett: Tarot Cards s. 4)

Det mest sannsynlige forbildet for den europeiske kortstokken er den islamske mamelukkstokken. Mamelukker er betegnelsen på slavesoldater tjente under de muslimske kalifane og under Ayubid-sultanane. Den første fullstendige bevarte mamelukkstokken ble funnet i Tokapipalasset i Istanbul i 1939. Den dateres til tidlig 1400-tall, men det er funnet liknende fragmenter av stokker datert 1200- og 1300- tallet. Mamelukkstokken besto av femtito kort med fire kortfarger fremstilt i form av polokøller, mynter, sverd og beger. Hver kortfarge hadde ti kort nummerert fra en til ti. I tillegg hadde hver av kortfargene tre såkalte hoffkort kalt *Malik*, konge, *Na'ib malik*, visekonge samt *Thani na'ib*, fullmektig. Selv om Mamelukstokken ikke avbildet personer så viser fargene store likhetspunkter med den italienske stokken. Skriftlige kilder viser at kortstokken spredte seg over store deler av Europa i løpet av 1300-tallet. (Kaplan, 2007 s. 24)

Kildene viser kun til vanlige spillkort så det er grunn til å anta at trumfkortene kom senere enn de vanlige kortene. Den første skriftlige referansen til kort som kan være trumfkort er fra 1422-24. Et dokument i Camera Ducale Estense omtaler en kortstokktype som kalles *Imperatori*. *Imperatori* stokken kan muligvis være en type trumfstokk. I så fall vil tidligste dokumentasjon flytte trumfkortenes eksistens frem til 1423. Dokumentet sier at 9. oktober 1423 kjøpte Giovanni Bianchini en stokk kalt VIII *Imperadori*.

1423, adi VIII de ottobre
Giovani Bianchin de havere per uno paro de carte da VIII imperadori messe d'oro fino che elo fé vegnere da Fiorenza per Madona Marchexana, le quale have Zoexe famio de la dicta dona; costono fiorini 7, nove, e per spexe da Fiorenza a Ferrara soldi 6 de bolognini; in tuto valgono
..... L. XIII.VI. de bolognini

Adriano Franceschini: Artisti a Ferrara in eta umanistica e rinascimentale.
Testimonianze archivistiche. Parte I dal 1341 al 1471.

Io Giovanni Bianchini scripsi adi soprascripto

1423, on the day 9 October Giovanni Bianchini to have for one pack of cards of VIII Emperors gilded, which was brought from Florence for Milady Marchesana (Parisina d'Este), which Zoesi * (name of the servant) servant of said Lady had; priced 7 florins, new, and for expenses (of the transport) from Florence to Ferrara 6 Bolognese soldi; in all valued
..... L. XIII.VI. Bolognese I Giovanni Bianchini wrote it on the above-written day. ." (oversatt av Ross Gregory, internett: trionfi.com - trionfi.com/0/e/00/)

Den tidligste skriftlige referansen til ordet trionfi sett i forhold til spillkort er fra hoffet i Ferrara.

En kunstner ved navn Jacomo Sagramoro hvis opprinnelig navn var Jacomo da Soncino (død 1456 /57 i Ferrara) skal ha malt emblemer, vimpler og spillkort bilder. ("Sagramoro, Jacobo", Thieme, U. Decker, F. 1907-1954) Han fikk 10. februar 1442 betaling for å farge og male fire kortstokker som hadde kortfargene beger, sverd, mynter og staver samt alle trumfene. Prisen pr stokk var 5 lira. Det tilsvarte tre måneders lønn for en vanlig arbeider og rundt ¼ av en adelsmanns månedlige inntekt. (Kaplan, 1994 s. 3)

1442 [10 February – payment to Iacomo de Sagramoro]:

Maistro Iacomo depentore dito Sagramoro de avere adi 10 fiebraro per sue merzede de avere cho(lo)rdo e depento le chope e le spade e li dinari e li bastoni e tutte le figure de 4 para de chartexele da trionffi, e per farle de fora uno paro de rosse e 3 para de verde, chargate de tonditi fati a olio, le quale ave lo nostro Signore per suo uxo; tanssà I precii per Galioto de l'Asassino chamarlengo de lo prefato Signore de chomissione de lo Signore, in raxone de lire zinke per paro.....L. XX.

[Franceschini 1993 n. 481c (p. 221) ; Ortalli 1996b:184-5 and marginal note 5: page 185 contains a facsimile of the original text.]

Maestro Jacomo, painter, called Sagramoro, having on the 10th of February for his recompense, for having coloured and painted the cups and the swords and the coins and batons and all the figures of 4 packs of small triumph cards, and for making of the backs one pack red and 3 packs green, decorated with roundels made in oil, which our Lord had for his use; deducted 1 precii by Galioto de l' Asassino chamberlain of the aforesaid Lord by commission of the Lord; at the rate of five lire per pack ..... L. XX. oversatt av Ross Gregory Caldwell, (trionfi.com - trionfi.com/0/e/00/)

Dette gir sterke indikasjoner på at det fantes trumfkort i 1442.

En annen utbetalingen til Sagramor er et dokument fra 1. januar 1441 omhandler Sagramoro og en utbetaling han fikk for å ha malt fjorten figurer han på bomullspapir til Bianca Maria av Milano. En hypotese kan være at det var trumfkort. Uansett viser det til en forbindelse mellom hoffet i Milano og Sagramoro som maler av trumfkort.

1441 [1st of January payment to Sagramoro for painting "14 figure"]:

E adi deto (1 gennaio) lire due, soldi cinque marchesani, contanti a Magistro Iacopo de Sagramoro depintore per XIII figure depinte in carta de bambaxo et mandate a Madama Bianca da Milano per fare festa la scira de la Circumcisione de l'anno presente... L.II.V.

"And on the said day (1 January) two lire, five soldi marchesane, reckoned to Maestro Jacopo de Sagramoro, painter, for 14 figures painted on cotton paper and sent to Lady Bianca of Milan, to make festive the celebration of the Circumcision of the present year ... L. II. V." oversatt av Ross Gregory Caldwell (trionfi.com - trionfi.com/0/e/00/)

Trumfkortene må ifølge av dette brevet ha oppstått før 1442 og sannsynligvis etter at vanlig spillkort ble innført til Italia. Sannsynligvis oppsto de i løpet av første del av 1400-tallet.

Trumfstokken består normalt av syttiåtte kort med fire fargeserier kalt Staver, Mynter, Beger og Sverd. Hver av fargene har fire billedkort eller hoffkort som de også kalles, kjent som konge, dronning, knekt og pasje. De resterende ti kortene i fargen representerer tallverdien fra en til ti og fremstilles med tilsvarende antall fargesymboler. De vil jeg heretter kalle småkort. I tillegg til de fire fargene er det tilført en serie med trumfer. Trumfene i stokken består vanligvis av tjue kort. De kalles henholdsvis Narren, Magikeren, Høyesteprestinnen (Pavinnen), Keiserinnen, Keiseren, Paven (Hierofanten), De Elskende, Vognføreren, Styrke, Eneboeren, Lykkehjulet, Rettferdighet, Den Hengte, Døden, Måtehold, Djevelen, Lynet (Tårnet), Stjernen, Månen, Solen, Dommedag, Verden. De tjue ekstra kortene vil jeg heretter kalle trumfer. Når hele kortstokken omtales med trumfer, hoffkort og småkort vil stokken omtales som trumfstokk. Jeg vil bruke stor forbokstav når jeg omtaler enkeltkort og fargeseriene.

Visconti-Sforza stokkene

Visconti-Sforza Tarocchi kort er en betegnelse på elleve trumfstokker fra Lombardia området i Italia. Motivene på trumfkortene består av mennesker i helfigur som fungerer som personifikasjoner eller er plassert i små tablåer hvor to eller flere figurer deltar i en form for handling eller relasjon. Kortene er relativt store og i tykk kartong eller pergament. De er håndmalte i klare farger over en stemplet overflate av gull eller sølv. "Painting on stamped surface of gold or silver (points) [on] parchment and paper with rabats". (Depaulis, 1984) Thierry snakker her om Yale stokken, men utseendet er felles med de to andre stokkene og det tyder på at de er laget på samme måte med en stemplet gullbakgrunn som likner på en kobberplate, bare i gull eller eventuelt sølv.

Den kanskje mest kjente stokken kalles Pierpont-Morgan Bergamo Visconti-Sforza stokken, heretter forkortet til Pierpont. Det er bevart syttifire kort av de opprinnelig syttiåtte. Kortene er 175x87 millimeter og i tykk kartong. Baksiden av kortene er burgunderrød. Alle kortene har et lite ujevnt hull øverst langs kanten i sentrum. Pierpont stokken mangler kun to trumfer, Tårnet og Djevelen. I tillegg har hoffkortet knekten av mynter forsvunnet. Også småkortet tre av sverd mangler. Stokken er oppbygget som en tradisjonell trumfstokk med tjue trumfkort, seksten hoffkort, fire hoffkort i hver av fargeseriene samt førti småkort

fordelt på fargeseriene staver, mynter, sverd og beger. Pierpont kortene befinner seg i dag i ulike institusjoner. Pierpont Morgan Library i New York har trettifem kort i samlingen. L'Accademia Carrara i Bergamo har tjueseks kort, Colleoni familien i Bergamo eier tretten kort. Colleonifamilien eide hele stokken i en lengre periode, men solgte hoveddelen av den videre. Seks av kortene i Pierpont stokken er av nyere dato.

Seks av kortene Styrke, Måtehold, Stjernen, Månen, Solen og Verden regnes for å være laget senere enn resten av den omtalte Pierpont stokken. De kan være en erstatning for mistede kort eller en senere tilføyelse. Datering og kunstnerens navn er ikke kjent. Klær og hårfrisyrer samt form og stil legger kortene til andre halvdel av 1400-tallet. Jeg vil heretter kalle dem de nye kortene i motsetning til de tidligste. De nye kortene er betydelig mindre slitt enn de eldre kortene, og gullet er bedre bevart. Mye tyder på at de er fra andre halvdel av 1400-tallet. Raimond Van Marle tilskriver kortene Verden og Månen til andre halvdel av 1400-tallet. (Marle, 1970 s. 176-177) Disse seks nye kortene vil ikke bli behandlet i denne oppgaven da de skiller seg klart ut fra resten av stokken. Usikkerheten rundt tilblivelsen av kortene gjør at de ikke tilføyer ny informasjon til problemstillingene i forhold til de tidligste kortene.

Den nest best bevarte i antall kort kalles Cary-Yale Visconti heretter forkortet til Yale stokken. Kortene måler 190X90 mm.

Baksiden av kortene er blek gul. Alle kortene har i likhet med Pierpont stokken et lite hull øverst på kortet. Yale stokken har enkelte særtrekk som skiller den ut fra de andre Visconti-Sforza stakkene. Yale stokken må engang ha talt minst åttiseks kort. I tillegg til de vanlige tjueto trumfene har den tre ekstra trumfer med motiv av de tre teologiske dydene, Tro, Håp og Kjærlighet. Stokken har også flere hoffkort enn vanlig. Den har både mannlige og kvinnelige knekter og mannlige og kvinnelige pasjer i hver av fargene i tillegg til kongene og dronningene. Det gir stokken tjuefire hoffkort. I tillegg kom de førti småkortene. I dag er den redusert til elleve trumfer, sytten hoffkort og trettini småkort. I tillegg til Håp, tro og Kjærlighet er trumfene Keiserinnen, Keiseren, De Elskende, Styrke, Vognføreren, Døden, Engelen og Verden bevart. Av hoffkortene mangler i dag mannlig knekt og mannlig pasje av sverd, kongen og mannlig knekt av staver, dronning og kvinnelig knekt av beger og den mannlig pasjen av mynter. Av småkortene har kun tre av Mynter forsvunnet. Yale stokken befinner seg i dag i The Cary Collection i Yale Universitets bibliotek. (New Haven, USA).

Brera-Brambilla Visconti stokken, heretter kalt Brambilla har ifølge de bevarte kortene samme inndeling som Pierpont stokken med tjueto trumfkort, seksten hoffkort og førti småkort. Den måler 80 x 178 mm. (Pollett, <http://l-pollett.tripod.com/cards31.htm>) Alle billedkortene har forgylt bakgrunn, mens småkortene har sølvfaget bakgrunn. De har et hull øverst langs kanten i likhet med de andre to stakkene. Kun Keiseren og Lykkehjulet er bevart av trumfene. Til sammen syv hoffkort og trettini småkort er også bevart. Stokken mangler hoffkortene Konge, Dronning og Knekt av Staver likeledes Knekt og Pasje av Beger samt Knekt og Pasje av Mynter. I tillegg mangler Fire av Mynter. Brambilla stokken befinner seg i samlingen til Brera museet i Milano. (Kaplan, 2007 s. 96) På grunn av at så få kort er bevart er det vanskeligere å få et inntrykk av denne stokken. Tiggjengeligheiten til billedmateriale er også dårligere enn for de to andre stakkene. Det gjør at jeg først og fremst vil konsentrere meg om Pierpont og Yale stakkene. Brambilla stokken vil bli behandlet der det er relevant på sammenlikne med denne. I tillegg til disse tre stakkene finnes det flere fragmenterte stakker. Alle bevarte kort har samme ikonografi som kortene i Pierpont stokken. Det viser at de mest sannsynlig hadde samme oppbygging som den stokken med trumfer, hoffkort og småkort.

Av disse er Rosenthal Visconti-Sforza kortene en av de best bevarte stakkene. Den teller i dag tjuetre kort med Narren, Keiseren, Rettferdighet, Stjernen og Solen bevart av trumfene. Knekten og Pasjen av Sverd og Dronning samt Knekten og Pasjen av Staver er bevart. I tillegg har Begerserien bevart Kongen. Av småkortene er Fem, Fire og Esset av Fem, Tre og Ess av Mynter er også bevart. I tillegg finnes det et ekstra kort med et motiv som ikke finnes i Pierpont-Morganm stokken. Det viser en stor slange som spiser et menneske. (Kaplan, 2007 s. 100)

Visconti-Sforza Von Bartsch stokken består i dag av tretten kort. Kortene måler 170X70 mm. De bevarte kortene teller Høyestepresten, Vognføreren, Lykkehjulet, Måtehold og Dommedag av trumfene. Kongen og Pasjen av Sverd er bevart, samt Kongen, Knekten og Pasjen av Beger pluss Dronningen av Mynter. Av småkortene er kun Fem av Sverd bevart. Også denne stokken har et kort med motiv av en drage som spiser en menneskefigur. Denne stokken befinner seg i blant annet Montreal Museum of Fine Arts. (Kaplan, 2007 s. 99)

Bonimi kortene utgjør fire kort. De måler 175X87 mm. Trumfene Rettferdighet, Verden er bevart samt Begerkongen og åtte av Mynter. Kortene har stor likhet med Pierpont stokken. Verden har samme type hull øverst på kortet som Pierpont stakkens kort. De andre er uten hull. Baksiden er i rødbrunt.

I Museo Fournier i Spania finnes det seks trumfkort. Størrelsen er 171X88 mm. Baksiden er rød. To av dem er trumfer, Keiseren og Høyesteprestinnen. Ellers er Syv av Staver og Esset, Toeren og Åtteren av Mynter bevart.

I tillegg til disse trumfstokkfragmentene er det bevart enkeltkort. Victoria & Albert Museum i London eier fire trumfkort. De måler 167X90 mm. Trumfene Døden og Stjernen er bevart samt Begeresset og Pasjen av Mynter. Disse kortene er ikke identifisert å tilhøre en bestemt stokk. I Guildhall Library i London finner vi kortet Verden. Det måler 141X67mm. Det har samme motiv som Pierpont kortes Verden. En privat samler med navn Andrioletti i Milano eier et kort identifisert som Pasjen av Mynter. Det måler 140X65mm. En Pasje av Staver og Konge av Beger eies i dag av familien Kaplan i New York. Kortene er også kjent under navnet Marzoli og Biedek etter sine tidligere eiere. Pasjen av Staver måler 170X86mm og Kongen av Beger måler 172X86 mm.

Det finnes tre stokker kalt Lombardia I, II og III. De har stor likhet med Pierpont stokken, men mye taler for at de er senere kopier. Alle disse tre stukkene er i private samlinger.

Trumfspillet historie og spredning

Selv om trumfkortene i dag er mest kjent som spådomskort viser skriftlige kilder at de opprinnelig ble brukt til kortspill. Juristen Ugo Trotti nevner for eksempel i den latinske traktaten fra 1456 kalt "*Tractatus de multiplici ludo*" et spill kalt *Triumph* beregnet på fire deltagere, men han nevner ikke noe om reglene. ((Dummett, Mcleod, 2004 s. 248)

Kortspillet trumf baserer seg på å ta stikk. Kortet med høyest verdi vinner stikket. Dummett skriver:

....Trick-taking games almost certainly arrived at the same time (the last quarter of the fourteenth century); such games, owing nothing to European influence, were commonly played in Persia and India. But tarot cards **were** a European invention, and so was the idea of triumphs. They were, in effect, the same invention. (Dummett, 1986 s. 4)

Det fantes svært mange varianter av trumfspillet, og ut fra Trumfspillet ble whist og bridge utviklet. I trumfspillet fungerer trumfkortene som permanente trumfer istedenfor som i bridge hvor en av de fire ordinære fargene velges ut som trumf i hvert enkelt spill. Trumfspillet spilles den dag i dag og Dummett mener at det sannsynligvis ikke har forandret seg vesentlig på disse århundrene.

The first printed rules of play date from the seventeenth century..... The general principles according to which the game was played since its beginnings are therefore fairly well known. ... It should therefore be remarkable if the earliest form of their game had been utterly different from the modern one. At least those features common to all of the many varieties of the game of tarot, as described by the earliest detailed accounts can safely be presumed to have characterized it from its invention. (Dummett, 1986 s..3-4)

Fordi trumfspillet er et spill hvor man spiller om stikk er rekkefølgen på kortenes verdi viktig. Når det spilles om stikk vil et kort ha verdi høyere enn et annet. Kortet med høyest verdi tar stikket. Den originale verdirangering er spesiell for Trumfkortspillet. Rangering for sverd og stavfargene var som følgende: Konge, Dronning, Knekt, Pasje, Ti, Ni, Åtte, Syv, Seks, Fem, Fire, Tre, To, Ess. Kongen er på topp og Esset nederst. For Beger og Mynter var rangeringen Konge, Dronning, Knekt, Pasje, Ess, To, Tre, Fire, Fem, Seks, Syv, Åtte, Ni, Ti med Kongen på topp og Ti med lavest verdi. Bud og utspill går mot klokka. Spilleren til venstre for kortdeler begynner. Trionfi ble spilt ved at en kortspiller spilte ut et kort og de andre deltagerne måtte da følge farge eller spille en trumf. Regelen er til forskjell fra bridge eller whist at en kortspiller må spille ut en trumf hvis han/hun ikke kan følge farge, selv om spilleren ikke kan vinne stikket. Stikket vinnes av den som spiller den høyeste trumf eller alternativt den høyeste innen spilt farge. Spilleren legger stikket i sin egen personlige stabel. Når alle kort er spilt ut regnes poengene ut. Neste spiller i rotasjonen fra forrige utdeler deler så stokken på nytt. (Dummett, Mcleod, 2004)

Narren fungerer som et spesialkort som kan spilles ut istedenfor å følge farge. Det vinner aldri stikket men fungerer som et *Unnskyldkort*, det vil si spilleren er unnskyldt fra å følge fargen. Han kan dermed spare et annet verdifullt kort. Eieren av Narren vil også beholde kortet i sin stabel. Det går i motsetning til alle andre kort ikke inn i vinnerstikket. (Dummett, Mcleod, 2004 s. 5) Trumfspillet kan spilles individuelt eller i grupper. Hvis det er individuelt så teller hver enkelt spiller opp sine poeng. Poengsummen regnes ut fra antall kort man har vunnet ikke kun ut fra antall stikk (Dummett, Mcleod, 2004 s. 6) Den originale poengfordelingen gir spilleren som har Kongen fire poeng. For Dronningen gis det tre poeng. Knekten er verdt to poeng og Pasjen ett poeng. Av trumfene teller Narren, Magikeren og Verden fire poeng. Total poengsum blir for tre spillere, tjueseks poeng for stikkene (Tre kort per stikk), Tolv poeng for de tre trumfene (Narren, Magikeren og Verden med fire poeng hver), Seksten poeng for kongene, tolv poeng for Dronningene, åtte poeng for Knekter og fire poeng for Pasjer. Det er totalt syttiåtte poeng. De tidligste trumfkortene var unummerert så spillerne måtte selv huske rekkefølgen på kortene.

Rundt 1450 var utvalget trumfkort overalt det samme, men rekkefølgen som bestemte verdien av kortene varierte fra sted til sted. Kortene var unummerert og derfor avhengig av hukommelsen til spillerne. Derfor utviklet det seg ulike tradisjoner for trumfkortene verdi. Ved å se på hvilken rekkefølge kortene har i de ulike regionene er det mulig å følge spredningen av spillet utover 1400- og 1500-tallet. Ved 1400-tallets slutt var Trumfkortene kjent i Venezia, Milano, Firenze og Urbino med hovedsentra Bologna, Ferrara og Milano.

Documentary sources and surviving cards indicate that by the end of the fifteenth century the game of tarot was known in most cities within the quadrilateral formed by Venice, Milan, Florence and Urbino. Michael (Dummett, 1986 s. 5)

Disse hovedsetene utviklet tre ulike tradisjoner for spillet. (Dummett, 1986 s. 6) Ulikhetene går på hvilket kort som skal være den høyeste trumf. Det vekslet mellom Verden og Dommedag. Plasseringen av de tre kardinaldydene Måtehold, Rettferdighet og Styrke varierte også. Dommedag eller Verden var på topp etterfulgt av solen som tredje høyeste kort. Så fulgte Månen, Stjernen, Tårnet, Djevelen og Døden. Den hengte mannen, Eremitten, Lykkehjulet, Vognføreren og De elskende. De fem trumfene med lavest verdi var fra Høyestepresten, Keiseren, Høyesteprestinnen, Keiserinnen og Magikeren. (Dummett, 1986 s. 6-7, 102) Narren fungerte som tidligere nevnt som et spesialkort, et unnskyld kort som ikke gav stikk men unnskyldte eieren for å følge farge.

Milano var som nevnt et av de originale sentrene for trumfkort. I Milano var Verden høyeste trumf fulgt av Dommedag, Engelen, og som høyeste dyd var Måtehold plassert mellom Døden og Djevelen. I Milano fikk trumfene fast nummerering på 1500-tallet. Milano var senteret hvor fra spillet spredte seg videre til resten av Europa. Først til Sveits og Frankrike på grunn av de franske krigene. (Dummett, Mcleod, 2004 s. 15) Spillet spredte seg også til England og Spania i løpet av 1500-tallet. (Dummett, 1986 s. 5) I Nord-Europa hvor trumfstokken ikke hadde noen kort til felles med den vanlige kortstokken, var trumfstokken med sine italienske kortfarger staver, mynter, sverd og beger, eksotisk og uvanlig.

The principal French standard pattern for the Italian-suited Tarot pack the celebrated Tarot the Marseille, is manifest descendant of the Milanese pattern; and from it the pattern used for Italian-suited tarot cards in all but one of the countries of Europe outside Italia derive. (Dummett, Mcleod, 2004 s. 15-16)

Ferrara kommer stadig opp i forbindelse med trumfkortene. Det er også bevart fragmenter fra flere stokker fra 1400-tallet. To stokker peker seg ut som interessante dateringsmessig, Alessandro Sforza stokken er oppkalt etter Franscesco Sforza bror

Alessandro som var hertug av Pesaro i fra 1445 til 1473. Kongen av Sverd bærer hans spesielle våpenmerke så det daterer stokken til senest 1473 som var hans dødsår.

En bevart trumfstokk kalt Ercole I d'Este stokken har bevart seksten kort. De har heraldiske referanser til Estefamilien i Ferrara. Stokken hadde kort med gullforgylt bakgrunn og sølvinnramning og var håndmalt for D'Estefamilien. Heraldiske referanser både til Ercole D'Este og hans hustru Leonora av Aragon gjør at den tidligst kan være laget 1473. D'Este deviser finnes på Dronningen av Sverd, Dronning og Knekt av Staver. Aragonfamiliens deviser er avbildet på Kongen og Knekten av Sverd og Pasje av Staver. (Pollett, <http://l-pollett.tripod.com/cards31.htm>)

Metropolitan Museum of Art har i sin samling to fragmenter av ukuttede tresnitt ark fra sent 1400 eller tidlig 1500-tall. Disse trykkene er interessante av to grunner. De er nummerert med romertall, og de har bevart både Djevelen og Tårnet som er borte fra samtlige Visconti-Sforza stokker. Nummereringen gir inntrykk av kortenes rangering. (Kaplan, 2007 s. 124-125) I Ferrara var Verden høyeste kort fulgt av Rettferdighet og Dommedag/Engelen. Trumfspillet var svært populært frem til slutten av 1500-tallet da d'Estefamilien ble avsatt av Pavekirken da Paven ikke godkjente Cesare d'Este som rettmessig arving til hertugdømmet. D'Estefamilien flyttet da til Modena, men spillet fikk ikke samme popularitet etter det. Etter 1600 var Ferraratradisjonen slutt. (Dummett, Mcleod, 2004 s. 245-246)

Bologna har også en tidlig historie med kortspill og trumfkort. Trumfspillet har vært kjent fra 1400-tallet frem til i dag. Den første skriftlige referansen til trumfkortene i Bologna er fra 1459 hvor en pakke trumfkort ble stjålet i et innbrudd. 1477 skal en kortmaker ved navn Pietro Bonozzi ha laget både trumfkort og vanlige kortstokker. Det tidligste sporet etter trumfkort fra Bologna finnes i form av to bevarte trykk med til sammen tolv trumfkort. Kortene er Lykkehjulet, Vognføreren, Eremitten, Den hengte mannen, Døden, Djevelen, Tårnet, Stjernen, Månen, Solen, Verden og Dommedag. De er alle unummererte. (Dummett, Mcleod, 2004 s. 257) I løpet av 1500-tallet ble stokken redusert til sekstito kort. Av småkortene ble det spilt kun med essene og 6, 7, 8, 9 og 10. Det var fortsatt fire hoffkort i hver kortfarge samt 22 trumf. I Bologna var Dommedag/Engelen høyst med Verden som den nest høyeste. Dydene var plassert lavt. De fire kortene Keiseren, Keiserinnen, Høyestepresten og Høyesteprestinnen ble kalt Papi og hadde samme verdi i spillet.

Rekkefølgen er: *Angelo, Mondo, Sole, Luna, Stella, Saetta, Diavolo, Morte, Traditore, Vecchio, Roda eller Ruota, Forza, Giustizia, Tempeeranza, Carrro. Amore, De fire Papi, Bagattino*

Trumfspillet spredte seg fra Bologna til Firenze. I Firenze som utviklet seg til å bli det fjerde senteret, oppsto det en ny variant av spillet kalt *Germini*. *Germini* ble spilt med nittisv kort. Michael Dummett mener *Germini* oppsto i Firenze rundt 1530. (Dummett, Mcleod, 2004 s. 317) Fra Firenze spredte spillet seg videre til Roma både i sin tradisjonelle form med syttiåtte kort og den nye formen. Derfra spredte det seg videre til Sicilia i løpet av 1600-tallet. På 1700-tallet hadde spillet spredd seg fra Frankrike, Sveits og Italia til Tyskland og videre utover Europa i stadig nye variasjoner.

Kapittel 2: Beskrivelse av de bevarte billedkortene i Pierpont, Yale og Brambilla stokkene

(Se figur 1-64 i Katalogen)

I dette kapittelet vil jeg gi en beskrivelse av alle billedkortene i de tre aktuelle Visconti-Sforza trumfstokkene. Jeg beskriver først trumfene så hoffkortene. Småkortene vil bli behandlet i kapittel 3. I beskrivelsen vil jeg konsentrere meg om selve motivet og de viktigste symbolene på kortene.

Hvert enkelt billedkort viser en eller flere figurer plassert mot en bakgrunn av gull. Figurene har mange fellestrekk både når det gjelder utseende og drakter. Alle kvinnefigurene har lange drakter. Draktene er avbildet i gull, sølv eller farger. Mennenes drakter finnes som både korte og lange varianter. De er også ofte i gull, sølv eller farger med dekormønster og symboler. Draktenes utforming og farger vil bli behandlet mer inngående i kapittel 4. Når det gjelder figurenes utseende har hver kortstokk også visse fellestrekk. Mange av kortene har innrissede symboler, våpenskjold eller mottoer. Disse vil bli beskrevet i kapittelet 3 om deviser og våpenskjold.

I Pierpont stokken er det to gjennomgangsfigurer som er avbildet på mange av kortene, en ung kvinne og en ung mann. De har samme utseende fra kort til kort og jeg vil betegne dem som henholdsvis ”ung kvinne” og ”ung mann” under beskrivelsen av Pierpont-stokken. Den unge kvinnen har et rundt ansikt med blek hud, og røde kinn. Håret er gyllengult og krøllet over en høy panne. Hun har fint tegnede øyenbryn over mørke øyne, og en liten rød munn. Hun bærer en fotsid drakt. Den unge mannen har gyllengult krøllet hår. Ansiktet er rundt med blek hudfarge, mørke øyne og en rød, liten munn. Han er uten skjeggvekst i ansiktet.

Også i Yale stokken er det en kvinnelig og en mannlig gjennomgangsfigur. Kvinnen er ung med et blekt rundt ansikt og høy panne med gulblondt og krøllet hår. Hun har fint tegnede øyenbryn, røde kinn og mørke øyne. Munnen er liten og rød. Mannen er også ung med gult krøllet hår og uten ansiktshår. Han har et rundt ansikt med fint tegnede øyne, nese og munn. Huden er blek med rødlige kinn. De kalles henholdsvis ”ung kvinne” og ”ung mann” i beskrivelsene av Yale kortene.

I Bambilla stokken er det avbildet en kvinneskikkelse på kortene Lykkehjulet og dronningen av staver.. Kvinnen er ung med blekt ansikt, høy panne og gult hår. Hun har liten munn, mørke øyne og fint tegnede øyenbryn. Den mannlig figuren som er avbildet på kongen,

knektene og pasjene er ung med lyst hår, blekt ansikt, fint tegnede øyne, nese og munn. Han er glattbarbert.

Beskrivelse av trumfkortene

Pierpont kortene er malt i sterke farger gull og sølv. Alle billedkortet er kantet med en blå kantfarge, men rødfargen under skinner igjennom flere steder. Omtrent to tredjedeler av billedkortene er dekorert med gull i form av en plate med mønster. Platen som er rektangulær, kan minne om en kobberplate med hamret dekor. Den har et diagonalt rutemønster i sentrum med et bånd langs kantene rundt rutene. Inne i rutene er det solsymboler. Jeg vil heretter referere til den som ”kobberplate” selv om den er dekket av gull. Gullet er lagt over et rødfarget underlag. Den nederste fjerdedelen av billedkortene er malt med et naturlandskap med grønt og på noen av kortene fjell eller trær i bakgrunnen. Alle kortene har et motiv i form av et eller flere mennesker i helfigur som enten står eller sitter på en trone, til hest eller liknende.

Yale kortene er kantet med en blomsterdekor i brunrødt og blått rundt ytterkanten av kortene. Brambilla har en kant av rødt og blått. Billedkortene i begge stokkene har mennesker i helfigur plassert foran en kobberplate som dekker to tredjedeler av korte. Nederst er det et grønt landskap. Figurene står eller sitter på en trone eller til hest eller liknende.

Narren

Pierpont: Kortet Narren viser en mann iført en kort hullet og slitt hvit skjorte og brun jakke. Skjorten og jakken er åpen og brystet er bart. På underkroppen har han kun et hvitt truseliknende plagg og strømper som ligger i krøll rundt leggene. Føttene er nakne. Ansiktet er dekket av hår på kinn og hake. Øynene er mørke og øyenbrynene smale og fint tegnet. Han har en utvekst under haken som kan minne om struma. Håret er relativt kort og krøllet og brunblond av farge. I håret har han stukket inn syv fjær. Sett fra betrakterens synsvinkel står han vendt mot venstre, men ansiktet ser mot høyre. Øynene ser ned mot bakken. I høyre hånd har han en lang klubbe i gult. Venstre arm henger ned. Han står på et gressgrønt underlag. I bakgrunnen skimtes restene av noen blåfargede fjellformasjoner.

Magikeren

Pierpont: Kortet magikeren avbilder en mann med langt lyst krøllete hår og skjegg som sitter på en utskåret gul benk eller en kiste. Han er kledd i rød drakt bestående av en jakke, tettstående bukser, røde sko og rød hatt kantet med hvitt, sannsynligvis hermelinskin. Han har en grønn skjorte inne i jakken og hatten er foret med grønt på innsiden. Magikeren har et

smalt ansikt med hvitaktig hudfarge. Håret er gult og langt og krøllet og han har skjegg og bart. Øyenbrynene er tegnet fint i brunt. Han har poser under øynene. Han sitter ved et lite gult trebord. Det ligger en kniv, et beger, to mynter eller brødbiter på bordet. Det er også en stor hvit og grå haugliknende forhøyning på bordet. Mannen holder høyre hånd over skålen. I venstre hånd holder han en gul, tynn stav.

Keiserinnen

Pierpont: Keiserinnen avbildet som "ung kvinne" sitter frontal på en trone. Hun bærer en fotsid gullkjole i samme farge som bakgrunnen kantet med blått. På hodet bærer hun en åpen krone i gull. Hun har en stav i høyre hånd og et skjold i venstre. På skjoldet i gull er det avbildet en sort ørn.

I Yale stokken er Keiserinnen også plassert frontalt sittende på en trone. På hodet har hun en gullkrone. Hun har lang drakt av gull dekket med et organisk mønster. I venstre hånd holder hun et skjold av gull med en sort ørn tegnet inn. I høyre hånd holder hun en stav. Keiserinnen er omgitt av fire mindre kvinneskikkelser. De er ca en fjerdedel av hennes størrelse. To av kvinnene står foran henne vendt mot hverandre i profil. De to bakerste er vendt frontalt.

Keiseren

Pierpont: Keiseren sitter på en trone i trekvart profil vendt mot høyre. Han er gammel med langt hvitt hår og skjegg. Han er kledd i en drakt av gull med mønster. På hodet har han en stor hatt dekorert med en sort ørn. Han holder et septer i høyre hånd og et rikseple, en klode med kors på toppen, i venstre. I bakgrunnen skimtes et landskap med trær.

Yale: Keiseren sitter frontalt på en rikt dekorert trone. Han er ikledd en rusting i sølv. Han holder et septer i høyre hånd og rikseplet i venstre. På overkroppen har han en brystplate i gull. Platen er dekorert med innrisset mønster av en ørn. På hodet har han en vid hatt med spor av grønn og rødfargede fjær med bildet av en sort ørn. Keiseren virker relativt ung med brungult hår og kort skjegg. Skjegget er klippet som en omvendt V form. Keiseren er omgitt av fire unge menn som likner pasjer. De er små av størrelse og står posisjonert på samme måte som hos Keiserinnen. De unge mennene bærer kort drakt med strømper under. Den unge mannen til venstre for Keiseren bærer en gullkrone i hendene sine som han strekker frem foran Keiseren.

Brambilla: Keiseren sitter her frontalt på en trone. Han er ikledd en gulldrakt kantet med skinn. Han har en stor vid gyllengul hatt på hodet med bildet av en sort ørn. Keiseren holder

et septer i høyre hånd og et rikseple i venstre. Keiseren er relativt ung sett i forhold til Keiseren i Pierpont stokken. Han har gyldenbrunt hår og skjegg og bart. Skjegget har samme form som hos Keiseren i Yale. Han har store øyne og fint tegnede øyenbryn. Ansiktet er lengre enn hos de andre to Keiseren og med smalere kinn. Han er i likhet med Keiseren i Pierpont stokken avbildet alene.

Høyestepresten

Høyestepresten sitter frontalt på en trone. Han er avbildet som en eldre mann med hvitt krøllet hår og skjegg. Håret og skjegget er imidlertid kortere enn hos Keiseren. Han har en hvit drakt med en kappe over i gull og blått. Han bærer tiaraen, pavens tredelte kjegleformede hodeplagg omsluttet av tre kroner over hverandre, i gull og hvitt. I venstre hånd holder han et langt septer med kors på toppen. Korset har form som et *Cross pattée* hvor korsets fire like lange armer smalner inn mot sentrum. Det kan likne litt på et malteserkors. Høyre hånd viser et tegn hvor peke og langfingrene peker opp mot himmelen. Han har hvite hansker. Ansiktet er noe rynket og innfallent med store mørke øyne. Han har poser under øynene.

Høyesteprestinnen

Pierpont: Høyesteprestinnen også kalt Pavinnen sitter på en trone. Kroppen er frontal og hodet vender svakt mot høyre. Hun bærer en brun drakt med brun kappe over. Drakten er knyttet med et tau under brystet. På tauet er det knyttet fire knuter. Hun har hvite hansker. Hodet og håret er dekket av et hvitt klede. Hun bærer en tiara i gull og hvitt. I høyre hånd holder hun et langt septer med et kors på toppen. Korset har samme form som Høyesteprestens. I venstre hånd holder hun en blå bok. Boken er lukket og hviler med ryggen ned på kvinnens venstre kne.

De elskende

Pierpont: På kortet De elskende vises to mennesker, en "ung mann" og "ung kvinne" som står vendt mot hverandre. Mannen står til venstre og kvinnen til høyre. Kvinnen holder mannens hånd i sin ene eller med begge hender. Han er kledd i kort blå drakt, men hun har samme farge som bakgrunnen. Fargen er vanskelig å identifisere da den er slitt. De står på grønt gress. Over de to menneskene står det en figur på en pidestall. Figuren viser en ung, naken gutt. Kroppen er slank og ungdommelig. Han har to vinger. Vingene definerer han som en Cupidofigur. Han har gult krøllet hår. Han har et hvitt bind for øynene. I hver hånd holder han en pil som peker mot paret.

Yale: Kortet viser også her et par, en ung mann og en ung kvinne som holder hverandre i hendene. Paret står foran en paviljong holdt oppe av en midtsøyle. Paviljongen er i rødt og rosa. Paviljongen er dekket av stoff i rødlige farger Rundt kanten er det dekorert med to ulike typer våpenskjold. Ved parets føtter leker en liten hund. Over paviljongen svever det en naken, ung gutt med gult hår og med grønne vinger. Han har bind for øynene og to piler i hendene. Figuren er trolig en Cupidofigur. Pilene er siktet inn på paret under.

Vognføreren

Pierpont: Vognførerkortet viser en "ung kvinne" sittende på en vogn med to store hjul trukket av to hester. Hun har en drakt i gull med mørkeblå kanter. Hun holder en stav i høyre hånden og et rikseple i venstre hånd. På hodet har hun en gullkrone. Vognen er gul og hvit. De to hestene er hvite med blått bissel og pyntede seler. De har gullvinger. Hestene og vognen er plassert på en grønn gressbakke. I bakgrunnen nede skimtes en grønn skog med trær.

Yale: Vognførerkortet viser en "ung kvinne" som sitter på en vogn under en baldakin med fire søyler. Hun har gulldrakt kantet med grått skinn. Baldakinen er dekorert innvendig med mørkeblå bunn med gullstjerner. Vognen trekkes av to hester. I hånden holder hun et septer eller en stav. Hestene er gråhvite med rosa seletøy. Seletøyet er ikke tydelig festet til vognen. Bak hestene er det plassert en mann i blå drakt med rød hatt.

Rettferdighet

Pierpont: Kortet Rettferdighet viser en "ung kvinne" som sitter frontalt. Hun har gulldrakt kantet med mørkeblått. Hun har krone i gull. Hun holder et tveegget sverd i høyre hånd og en vekt med to skåler i venstre hånd. "Kobberplaten" bak henne er unik da den er formet som buer istedenfor en rektangulær plate. Den har tre buer øverst med den høyeste i midten. Over buen er en avbildning av en ung mann i rustning på en hvit hest. Hesten har et fargerikt dekorert dekke over hals, kropp og bakpart. Hesten har rustning over pannen. Hesten og rytteren er vendt mot kortets høyre side. Hestens forben sparker i luften. Mannen holder tømmene i venstre hånd og holder løftet et sverd i høyre hånd. Han rir på en gressgrønt underlag med gule bladliknende vekster. Bakgrunnen er blå. I hvert av hjørnene øverst er det risset inn deler av en sol med stråler.

Lykkehjulet

Pierpont: Trumfkortet lykkehjulet avbilder et hjul omgitt av fire menneskefigurer. I sentrum av hjulet befinner det seg en ung kvinne. Hun har en drakt i gull og blått kantet med gult skinn. Øynene er dekket av et hvitt klede. To vinger er avmerket bak henne. Fire menn henger

på hjulet. På toppen sitter en ung mann med eselører på en plattform. Til høyre for figurens høyre arm er det et banner i gull med ordet *Iregno* som betyr: "Jeg hersker" risset inn i den gullfargede bakgrunnen. På venstre side av hjulet står en ung mann med føttene på en av eikene og holder seg fast i hjulet. Han ser opp mot mannen på toppen av hjulet. Han har også eselliknende ører og et banner i gull ved sitt hode som sier: *Regnabo* som betyr: "Jeg skal herske." På høyre side holder en annen ung mann seg fast i hjulet med hodet ned. Figuren har hale men ikke eselører. Banneret ved hans hode sier: *Regnavi* som betyr: "Jeg hersket." Nederst på kortet ser det avbildet en mann kledd i hvitt. Drakten er vid og posete med et belte i livet. Han står på hender og knær på den grønne bakken. Han er barbert og har hvitt langt hår og hvitt krøllet langt skjegg. Hjulet hviler tilsynelatende på hans rygg. Strømpene hans er hullete. Han ser ut mot bildets tilskuere. Banneret sier: *Sum sin regno* som betyr "Jeg er uten herskekraft."

Brambilla: lykkehjul likner i motiv Pierpont kortet. Det forstiller også en kvinne i sentrum av et hjul omgitt av fire figurer som henger på hjulet. Drakten er i blått og gull. Kvinnen har hvite vinger og et hvitt bånd foran øynene. På toppen av hjulet sitter en ung mann på en trone plassert på en platting. Mannen har eselører. Mannen til venstre er vendt samme vei som på Pierpont kortet. Han har eselører. På høyre side henger en mannsfigur med hodet ned stokkens kort. Han mangler eselhalen. Nederst befinner det seg en hvitkledd mann sående i samme posisjon som på Pierpont kortet. Han ser ut til å bære hjulet på ryggen sin. Han har hvitt langt hår og skjegg og bart. Klærne er i revner. Han står på alle fire på en gressgrønt underlag.

Eneboeren

Pierpont: Eneboeren er fremstilt som en eldre mann med hvitt hår, langt skjegg og stor mage. Han bærer en mørkeblå drakt kantet med gyllent skinn. Den er holdt sammen av knapper og et blått belte. Eneboeren er vendt mot venstre og sees i trekvart profil. Eneboerens ansikt likner en eldre utgave av Magikerens. Selv om håret og skjegget er hvitt er øyenbrynene fint tegnet i brunt og han mangler Magikerens poser under øynene.. På hodet har han en omfangsrik hatt i rødt og gult. Den er todelt med to lag gulaktig pels. I venstre hånd holder han en gul, lang stav. I høyre hånd holder han et timeglass. Han står på grønt gress og i bakgrunnen skimtes det trær.

Den hengte mannen

Pierpont-Morgan: Kortet Den hengte mannen viser en "ung mann" som henger opp ned i et stativ som består av to påler med en tredje stakk liggende over. Stativet er gult og illuderer

treverk med sine mørkere tegninger. Han er kledd i hvit skjorte og grønne bukser. Mannen henger i et hvitt tau festet til høyre fot. Venstre benet er fritt. Føttene danner en vinkel med venstre benet bak høyre kne. Nederste del av kortet viser et gressgrønt landskap med haugliknende formasjoner i blått i bakgrunnen.

Døden

Pierpont: Kortet Døden avbilder et stående skjelett. Skjelettet er uskadet og gråhvitt. Hodet har et hvitt tørkle festet over skallen. Endene flagrer fritt. Skjelettet holder en pilliknende gjenstand i høyre hånd og en bueliknende gjenstand i venstre. Overkroppen lener seg litt til høyre. Det står på en gressdekt grunn med blå fjell i bakgrunnen. Foran er det klippe liknende formasjoner i rødbrunt. I bakgrunnen er det avbildet blågrå fjellformasjoner.

Yale: Dette kortet skiller seg ut fra Pierpont kortet. Døden i form av et skjellet rir her til hest. Hesten og rytteren ser mot venstre av kortet. Skjelettet er gråhvitt med et tørkle festet til hodet med en knute. Endene flagrer fritt. Der magen engang var er det tegn til innvoller. Døden holder en sigd i høyre hånd. Hesten er brun med hvitt seletøy, Bak ljaen og under hestens buk legger det en klynge med mennesker. Døden ser rett frem og virker ikke som han enser menneskene under.

Dommedag

Pierpont: Kortet Dommedag består av to deler. Nederst er det avbildet en firkantet kiste eller sarkofag i rødt uten lokk. I kisten befinner det seg tre figurer. På venstre side befinner det seg en naken ung menn og på høyre side en naken, ung kvinne. Ansiktene er vendt opp og de folder hendene eller strekker dem opp mot himmelen. Mellom paret er det avbildet hodet på en gammel mann. Han har hvitt hår og skjegg. Også han ser oppover. I øverste halvdel av kortet er det avbildet en mann som likner Høyestepresten av utseende. Han er vendt frontalt og kun overkroppen er synlig. Han har blå og gullfarget drakt, langt hvitt hår og skjegg. Han har krone på hodet og et sverd i høyre hånd. Under ham svever det to unge menn med hvite drakter og gullvinger. De representerer sannsynligvis engler. De to englene har gult krøllet langt hår, lys hud og fint tegnede trekk i ansiktet. De likner "ung mann" av utseende. De er kledd i hvite drakter. De spiller på hver sin basun. Det er festet et banner i hver av basunene.

Yale: Dette kortet er også todelt. Nederst befinner det seg fire mennesker rundt en kiste. Til høyre i kisten står det en naken, ung kvinne med gult langt hår. Til venstre er kun hodet på en ung mann med gult hår synlig. Bak kisten til venstre står det en naken, ung mann med hendene krysset foran brystet. Til høyre er det en eldre hvitkledd mann med gult hår og

skjegg synlig fra livet og opp. Ved siden av kisten er det avbildet en bygning med et høyt tårn. Øverste del av kortet viser to unge, gulhårede engler med vinger kledd i hvite drakter. Vingene er fjærliknende i grønt og rosa. Mannen til venstre spiller på en basun dekorert med et gullflagg. Mannen til høyre bærer basunen i hendene med sølvflagget opp. De er plassert mot en mørk, blå bakgrunn hvor ordene *Surgite ad judicium* som betyr ”Stå opp til rettferdighet” er skrevet inn med gullskrift. (Kaplan, 2007 s. 90)

Styrke

Pierpont: Styrke er et av de nyere kortene i denne stokken og vil derfor ikke bli beskrevet.

I Yale stokken fremstilles Styrke som en ung kvinne som sitter på ryggen til en løve.. Hun har langt flagrende blondt hår og er ikledd en blå, lang kjole med kappe. Hun har krone på hodet. Løven er kraftig med store spisse tenner, lang krøllet man og kraftige poter. Kvinnen holder løvens gap åpne med sine bare hender.

Måtehold, Stjernen, Månen, Solen

Pierpont: Måtehold, Stjernen, Månen og Solen tilhører den nye delen av stokken og vil derfor ikke bli beskrevet her. Ingen av disse kortene er bevart i Yale eller Brambilla stakkene.

Verden

Pierpont: Verden er et av de nye kortene og vil derfor ikke bli beskrevet her.

Yale: Verden i Yale stokken er todelt. Nederst er det avbildet et landskap inne i et bueformet åpning med grønt gress, en blå elv og flere bygninger. På elven er det en robåt med to skikkelser. Ved venstre elvebredd sitter en mann med fiskestang. Ved høyre elvebredd er det en rytter til hest med. Han holder et banner. De kan identifiseres fem bygninger. I bakgrunnen er det et hav med flere seilbåter. En blå nattehimmel går i ett med havet.

Øverste halvdel av kortet viser en kvinne med mørkeblå drakt kantet med skinn. Hun holder en basun i høyre hånd og en gullkrone i venstre. Hun har blondt kunstferdig oppsatt hår. Nederste delen av kroppen er skjult av en dekorbord av blå og gyllne skjellformer. Det er syv blå og syv gyllne. En gullkrone binder de to bildene sammen.

Tro

Yale: De tre teologiske dydene tro, håp og kjærlighet er unike for Yale stokken. Kortet Tro avbilder en "ung kvinne" sittende frontalt på en trone. Hun har gulldrakt kantet med grått skinn. Hun holder et stort kors i venstre hånd. Høyre hånds pekefinger peker opp og ved siden av hånden er det risset inn et beger i gull. Nederst på kortet ligger en eldre mannsskikkelse i

blå drakt med hvitt krøllet hår og skjegg. Han bærer gullkrone. Kun ansikt og overkropp er synlig.

Håp

Yale: Kortet Håp viser en "ung kvinne" vist i profil knelende i bønn med hendene samlet foran brystet. Hun har mørke blå drakt kantet med gult. Hun har gullkrone på hodet. Øverst i høyre hjørne er det risset inn en sol med stråler. Kvinnen har tauet til et anker bundet til høyre håndledd. Nederst på kortet ligger det en mann med kroppen delvis dekket av kvinnens drakt. Han har et hvitt tau rundt halsen. Han har lysebrunt hår og skjegg. Han identifiseres som Judas ved innskriften "Juda traditor" på sin purpurfargede kappe.

Kjærlighet

Yale: Kjærlighet viser en ung kvinne sittende på en trone med gullkrone på hodet. Hun har gulldrakt kantet med grått skinn. Hun holder et barn i høyre armkrok. Barnet står nakent oppreist og dier et blottet bryst. Barnets ben er små og magen enorm og hengende. Brystet er plassert høyt oppe og langt ut mot armen. Kvinnen holder et speil eller noe liknende i høyre hånd. Speilet har trolig opprinnelig vært i sølv som har blitt ødelagt av tidens tann. Nederst på kortet ligger en mannsskikkelse med hvitt hår og skjegg og gullkrone på hodet kledd i lyserød drakt.

Beskrivelse av Hoffkortene

Alle hoffkortene har den samme gullbakgrunnen som finnes på trumfene. Kongene og dronningene sitter på hver sin trone. Fundamentet for tronen kan være femkantet, sekskantet i formen eller mer dekorativt utskåret. Knektene sitter til hest og pasjene står på bakken

Pierpont: Kongene sitter på hver sin trone. Kongene har ansiktstrekkene lik "ung mann" med gyllengult krøllet hår. Ansiktet er rundt med blek hudfarge, mørke øyne og en rød, liten munn. Stavkongen, myntkongen og sverdkongen sitter frontalt. Begerkongen sitter i profil mot høyre. De har alle gullkrone på hodet. Stavkongen har kort mørk drakt med gyllne skinnkanter. Myntkongen har sølv og blåfarget kort drakt med gyllne skinnkanter. Begerkongen er kledd i gulldrakt med hvite skinnkanter, og Sverdkongen bærer rustning i sølvfarge. Alle kongene holder symboler i hendene. Stavkongen holder et septer, Myntkongen holder en gullmynt, Begerkongen et gullbeger med lokk og Sverdkongen et sølvfarget sverd.

Yale: Kongene sitter på hver sin trone. Alle kongene har en liten lyshåret mannsfigur, heretter kalt pasje, ved sin side. Myntkongen og sverdkongen er fremstilt som "ung mann" av samme utseende som på trumfene. Myntkongen har kort gulldrakt kantet med grått skinn og en

breddremmet hatt med grønn fjærpryd. Ved venstre ben er det plassert en stor gullmynt. Pasjen ved hans side holder frem en gullmynt. Begerkongen som sitter i trekvart profil, er kledd i en fotsid, rød drakt med gulldekor og en breddremmet gullhatt med grått skinn på hodet. Han holder en stav i høyre hånd. Han har markerte ansiktstrekk og skjegg og bart. Pasjen ved hans side holder frem et begersymbol i gull. Sverdkongen er kledd i rustning. Han sitter frontalt med sverdet hevet i høyre hånd. Han har gullkrone på hodet. Pasjen holder en stav eller septer med enden ned i gresset. Han har sverdkongens visir over hodet. Stavkongen er ikke bevart.

Brambilla: Kun kongen av staver er bevart. Han sitter i profil mot høyre på sin rikt dekorerte trone. Han er ikledd en kort blåmønstret drakt kantet med gyllent skinn. På hodet har han en gullhatt kantet med grått skinn. Han er ung og skjeggløs med gult hår. I høyre hånd holder han en stav.

Pierpont: De fire dronningene sitter på hver sin trone. Alle dronningene er fremstilt som "ung kvinne". Hun er blond, med høy panne, mørke øyne, liten rød munn. Alle dronningene har gullkroner på hodene. Stavdronningen er ikledd sølvfarget drakt med gråblå dekor. Hun holder en gullfarget stav i venstre hånd og et septer i høyre. Myntdronningen kledd i sølvfarget drakt med mørk blå dekor sitter vendt i profil mot venstre og holder en stor gullmynt i fanget med sin høyre hånd. Begerdronningens kjole er i gull og går i ett med gulldekoren i bakgrunnen. Hun holder et gullbeger i høyre hånd. Sverddronningen har hvit drakt dekorert med rødt. Hun har rustning på armene og hendene. Hun holder et sølvfarget sverd i sin høyre hånd.

Også Yale dronningene sitter på en trone. Dronningene er fremstilt lik "ung kvinne" på trumfene. De har alle fotside drakter med belte under brystet. Håret er gult og kunstferdig oppsatt under en gullkrone. På alle dronningkortene er det avbildet en eller to små kvinnefigurer heretter kalt kvinnelig pasjer. Stavdronningen sitter frontalt i en blåfarget drakt med gulldekor. Hun er omgitt av to pasjer, en på hver side. Hun holder en stav i høyre hånd. Myntdronningen sitter i profil i gullkjole dekorert med grått skinn. Hun holder venstre hånd på en gullmynt som den kvinnelige pasjen strekker opp til henne. Sverddronningen har hvit drakt dekorert med et fruktmotiv i gult og grønt. Hun holder et sverd i høyre hånd. Pasjen holder i skjefet på et sverd som hviler spisen i bakken. Myntpasjen og Sverdpasjen bærer hver en kappe med påskriften *A bon droit* som kan bety "Med god rett" av *bon* som betyr "god" og *droit* som betyr "rett" Begerdronningen er ikke bevart.

Brambilla: I denne stokken er kun dronningen av staver bevart. Dronningen sitter i trekvart profil vendt mot høyre. Hun er ung med blondt oppsatt hår og en lang blåmønstret drakt kantet med gyllent skinn. Hun holder en lang pil dekorert med fjær.

Pierpont: Knektene sitter til hest. De er fremstilt som "ung mann" av utseende. De er alle kledd i korte drakter med unntak av sverdknekten som bærer rustning. Hestene står på et gressgrønt underlag. Hestenes dekke er dekorert med symboler og våpenskjold. Stavknektens drakt er sølvblå med gyllne skinnkanter. Hesten er hvit og har et dekke av sølvblå farge. Stavknekten har en stav i høyre hånd. Han har gulldrakt kantet med skinn i grållilla. Hesten er gyllen med dekken av gull. Begerknekten har et gullbeger i høyre hånd. Begerknekten og stavknekten er barhodete. Sverdknekten bærer rustning. Det gjør også hesten hans. Sverdknekten har en bredbremmet hatt. Han bærer et sverd i høyre hånd. Myntknekten er ikke bevart.

Yale: Denne stokken har dobbelt sett av knekter. Det var opprinnelig fire mannlige og fire kvinnelige knekter. Alle knektene sitter til hest. Hestene er hvite og de er rikt dekorert med dekken og seletøy. De står på et gresskledd underlag.

Den mannlige Myntknekten er kledd i blekrød drakt kantet med gyllent skinn. Han har bredbremmet hatt i gull med grønn fjærdekor. Han holder en stor gullmynt i høyre hånd og tømmene med venstre. Hesten til myntknekten har et dekke av gull med blått seletøy. Den mannlige Begerknekten har en drakt i rødt med gulldekor. Han har en bredbremmet hatt i gull dekorert med grønne fjær. Han holder et beger i gull i høyre hånd mens venstre holder tømmene. Begerknektens hest har et rødt dekke med dekor i gull. Seletøyet er blått. Stavknekten og sverdknekten er ikke bevart.

De kvinnelige knektene har lange rikt dekorerte drakter og kunstferdig oppsatt hår. De sitter på hvite hester dekorert med hestedekke. De kvinnelige knektene rir med damesal og har derfor begge bena på samme side. Den kvinnelige Stavknekten har blådrakt med gullmønster kantet med gyllent skinn. Hun har en grønn hatt på hodet. Stavknektens hest har rødt seletøy. Hun holder en stav i venstre hånd. Myntknektens hest har grønt seletøy. Den kvinnelige Myntknekten har gulldrakt kantet med grått skinn. Hun har håret i topp dekorert med bånd. Hun holder en gullmynt i høyre hånd. Den kvinnelige Sverdknekten har grønnmønstret drakt. Håret er satt opp i en stor frisyre dekorert med bånd. Sverdknektens hest har blått og gull seletøy. Hun holder et sverd i høyre hånd. Den Kvinnelige Begerknekten er forsvunnet.

Brambilla: De tre bevarte knektene er alle unge, de sitter til hest og er kledd i vide korte drakter. Stavknekten er vist i profil mot høyre. Den korte drakten er av et blåmønstret stoff. Han er barhodet så det blonde krøllete håret synes. Hesten er gylden med rikt dekorert dekken. Han holder en stav i høyre hånd. Myntknektens hest er også gylden. Myntknekten er avbildet i profil vendt mot venstre. Han har gullfarget drakt. Over det gule, krøllete håret har han en stor dekorativ hatt med flere oppbrett. Han holder en mynt i høyre hånd. Begerknekten har ansiktet vendt mot betrakteren. Han har en mørk mønstret drakt med gyllent skinn langs kantene. Han rir en hvit hest med mørkt dekken. Han har en dekorativ hatt pyntet med påfuglfjær. Han holder et dekorert gullbeger i hånden. (Kaplan, 2007 s. 98)

Pierpont: Pasjene står foran et grønt skoglandskap. De er fremstilt som "ung mann" av utseende. Stavpasjen som står i profil mot høyre har en sølvblå drakt med gyllne skinnkanter. Han er barhodet. Han holder en stav i høyre hånd. Myntpasjen er vendt i profil mot venstre. Han har gulldrakt kantet med grållilla skinn. Han har en avlang hatt i gull på hodet, og holder et gullbeger i høyre hånd. Sverdpasjen er frontal og har rustning. På hodet har han en avlang hatt i gull og dekorert med grønne fjær.. Han hviler høyre hånd på et sverd ssom står med spissen ned i bakken.

Yale: Stokken inneholder både mannlige og kvinnelige pasjer. De står alle på grønt gress. De mannlige pasjene har korte vide drakter med belte i livet. Bare stavpasjen og begerpasjen er bevart av de mannlige pasjene. Stavpasjen står frontalt i en blå drakt med gullmønster dekorert med hvitt skinn langs kantene. Han har en bredbremmet hatt dekorert med grønne fjær. Han holder en gullstav i høyre hånd hvor enden hviler på bakken. Begerpasjens er i trekvart profil mot høyre. Hans røde drakt har gulldekor og gyllne skinnkanter. Han har en stor grå vid hatt med dekor. Han holder hånden over et gullfarget beger som står på gresset. .

De kvinnelige pasjene står også på et grønt gressunderlag. De er unge og lyshårede kledd i lange drakter. Den kvinnelige Stavpasjen er frontal og med blå drakt dekorert med gull. Håret er stort og oppsatt med bånd. Hun holder en stav i høyre hånd. Den kvinnelige Myntpasjen er vist i profil mot høyre. Hun har kjole av gull kantet med grått skinn. Hun har håret oppsatt i en flettefrisyre. Hun holder en stor mynt i hendene. Den kvinnelige Begerpasjen står i profil mot venstre i en rød drakt med grått skinn langs kantene. Hun har rød hatt dekorert med mønster. Hun og holder et beger i hendene. Den kvinnelige Sverdpasjen står litt vendt mot høyre. Hun har gråmønstret drakt og holder et sverd i høyre hånd.

Brambilla: I denne stokken er kun myntpasjen og begerpasjen er bevart. De er begge unge og lyshårede, og er kledd i korte vide drakter med belte. De står på et grønt underlag. Myntpasjen er vent frontalt. Han har gulldrakt med hvite kanter. Han holder en stor gullmynt i høyre hånd. Han har en stor hatt med oppbrett lik myntknektens hatt. Begerpasjen står i profil mot venstre og hodet er lett bøyd. Han har mønstret mørk drakt kantet med gyllent skinn. er vendt mot venstre Han bærer en stor hatt pyntet med påfuglfjær lik Begerknektens hatt. Han holder et gullbeger i høyre hånd.

Kapittel 3: Hertugfamiliene Viscontis og Sforzas historie og deres tilknytning til trumfkortene via deviser og våpen

I dette kapittelet vil jeg ta for meg den nære tilknytningen Visconti-Sforza kortene har til Milanos fyrstefamilier på 1400-tallet og se på historiske begivenheter som kan være med å tidfeste kortene. Et problem i tidsangivelse av Visconti-Sforzakortene er at man ikke har dokumentasjon på hvilken kunstner eller rettere kunstnere som har laget kortene. Det er derfor viktig for å skape seg et helhetlig bilde av kortenes historie å se nærmere på familien som angivelig bestilte og brukte kortene. Visconti og Sforza familienes historiske tilknytning til Milano og deres innbyrdes forhold blir et viktig hjelpemiddel i denne tidsangivelsen. Våpenskjoldene og devisene som er avbildet på de ulike trumfstokkene er en av de beste indikatorer på tidsperioden kortene er laget i og hvem bestilleren av kortene kan være.

Italia besto på 1400-tallet av småstater styrt av tyranner. Befolkningen flyttet inn til byene og etablerte seg som kjøpmenn og i laug. De viktigste bystatene var Firenze, republikken Venezia, Genova og hertugdømmet Milano. De var preget av mye krig, maktkamper og uro, i tillegg til pest og annen sykdom. Det skjedde også et skifte i forholdet kirke og stat. En uavhengig sekulær autoritet etableres. Kristendommen er fortsatt rådende men pavestaten svekkes. De religiøse urolighetene fikk sin kulminasjon under det store skismaet i den romersk katolske kirke utløst med utnevnelsen av de to pavene (1378) Urban VI og Clement VII. En viktig maktfaktor var Den hellige romerske keiser. Det hellige romerske riket, også kalt Det tysk-romerske riket, var en union av sentraleuropeiske stater styrt av en føderal-monarkisk keiser som ble valgt av de mektigste fyrstene innenfor riket og kronet av Paven i Roma. Årene mellom 1300- til 1550 var de store *condottierenes* eller hærførernes tidsalder. Condottierens solgte sine tjenester til de mektigste bystatene. De var ofte store strateger og dyktige krigsherrer. De var med på å forme det politiske landskapet i Italia med sine intriger, allianser, kriger og seire. De dyktigste skapte seg sin plass i historien ved å forme egne dynastier. (O'Neill, 2004)

Viscontifamiliens historie

Milano ble i over 200 år styrt av familien Visconti som produserte ni lordar og tre hertuger. Den første Visconti herskeren var Ottone Visconti (1207 -1295), erkebiskop av Milano fra

1277 til 1294 og grunnleggeren av Visconti dynastiet i Milano. Visconti og Sforza familiene beholdt makten i Milano fra 1275 til 1550. ¹

Den første hertug av Milano var Gian Galeazzo Visconti (1351-1402). Han giftet seg med Isabella av Valois, datteren til kongen av Frankrike, i 1460 og senere med Catherine av Bernabo i 1480. Han grunnla klosteret og kirken i Certosa som spiller en viktigrolle i familiens liv.

Han ble etterfulgt av Giovanni Maria Visconti (1389-1412) som hadde en kort regjeringstid. Ni år gammel giftet han seg med Antonia Malatestai 1408. Han ble utsatt for et komplott og myrdet tjuetre år gammel.

Broren Filippo Maria Visconti arvet hertugdømmet etter ham og regjerte frem til sin død i 1447. Han giftet seg to ganger. Først med den tjue år eldre Beatrice av Tenda i 1413. Senere ektet han Maria av Savoy i 1428.

Filippo Maria Visconti er den kanskje mest interessante av Viscontifamilien sett i forhold til trumfkortene. I motsetning til mange av sine tidligere aner som likte militærliv og sport var han en rolig mann som foretrakk å spille kort eller sjakk. En av hans store interesser var astrologi og han hadde sin egen hoffastrolog. Det er dokumentert at fyrsten i perioden 1409-10 til 1423-25 betalte femten hundre gullstykker for en kortstokk med bilder av guder, dyresymboler og fugler. Han arvet i 1402 tittelen Hertug over Pavia, som er et område i Lombardia som ligger trettifem kilometer syd for Milano, etter sin far Giangaleazzo Visconti. Han giftet seg i 1413 med den tyve år eldre enken etter condottieren Facio Cane. Beatrice av Tenda. Ekteskapet var lite vellykket og Beatrice ble beskyldt for utroskap fengslet og

---

¹ En oversikt over arverekkefølgen til Viscontifamilien i hertugdømmet i Milano regjeringstid i klamme:

- ✓ Ottone Visconti, Erkebiskop av Milano (1277 – 1294)
- ✓ Matteo I Visconti (1294 – 1302; 1311 – 1322)
- ✓ Galeazzo I Visconti (1322 – 1327)
- ✓ Azzone Visconti (1329 – 1339)
- ✓ Luchino I Visconti (1339 – 1349)
- ✓ Bernabò Visconti (1349 – 1385)
- ✓ Galeazzo II Visconti (1349 – 1378)
- ✓ Matteo II Visconti (1349 – 1355)
- ✓ Gian Galeazzo Visconti (1378 – 1402) 1. Hertug av Milano
- ✓ Giovanni Maria Visconti (1402 – 1412) 2. Hertug av Milano
- ✓ Filippo Maria Visconti (1412 – 1447) 3. Hertug av Milano

torturert. Hun ble halshugget i 1418. Filippo Maria Visconti fikk i 1423 en datter, Bianca, med elskeren Agnes del Maino. Bianca ble hans eneste arving og hun skulle spille en stor rolle for neste generasjon herskere over Milano. Filippo Maria Visconti giftet seg i 1428 for andre gang med Maria av Savoy (1411–1469), men ekteskapet skal ha blitt ufullbyrdet. Filippo Maria Visconti og hans etterfølgere var involvert i en rekke interne kriger i som varte fra 1425. Det var særlig konflikten mellom Venezia og Milano som skapte problemer helt frem til fredstraktaten mellom Milano og Venezia ble signert i 1454 i Lodi. De ble utkjempet med innleide condottierer som ledet de ulike hærene. I 1422 kom Filippo Maria Visconti for første gang i kontakt med den unge fremadstormende condottieren Francesco Sforza, da tjueto år gammel. Visconti hyret Sforza i krigen mot Firenze. Det innledet et ambivalent forhold mellom de to mennene. (Kaplan, 1994)

Sforzafamiliens historie

Francesco Sforza, den fjerde hertug av Milano (1401-1466) var sønn av condottieren Muzio Attendolo (1369-1424).² Familien Attendolo kom fra Cotignola, et landdistrikt i Ravennaprovinsen. Legenden vil ha det til at Muzio Attendolo kom fra fattige kår. En legende om hvordan han ble soldat går ut på at han sa til en gruppe soldater at hvis øksen han kastet mot et tre ble stående så skulle han verve seg som soldat og bli med dem. Øksen ble stående. Denne legenden har gitt Sforza familien ryktet av å jobbe seg opp fra enkle kår. Men som Cecilia M. Ady skriver i sin bok *History of Milan under the Sforza* “Considering their town and country, as their own historian Marco Attendolo says, they were rich and influential.” (Ady, 1907 s. 5) Allerede i 1226 var en av Attendoloene ambassadør i nabobyen Bertinoro. Muzios far, Giovanni Attendolo, giftet seg med Elisa Petrocini som kom en velstående familie og som antagelig var av samme sosiale status som han selv. De eide landområder og var en av de få i byen som bodde i et hus laget av stein. Elisa fikk tjueen barn og Muzio hadde femten brødre alle sterke og skapt til krigføring. (Ady, 1907 s. 3)

² En oversikt over arverekkefølgen til Sforzafamilien i hertugdømmet i Milano med regjeringsstid i klamme:

✓ Francesco Sforza (1401-1466)	4. Hertug av Milano
✓ Galeazzo Maria Sforza (1469-1476)	5. Hertug av Milano
✓ Gian Galeazzo Sforza (1475-1494)	6. Hertug av Milano
✓ Ludovico il Moro (1494 - 1499)	7. Hertug av Milano
✓ Ercole Massimiliano Sforza (1512 - 1515)	8. Hertug av Milano
✓ Francesco II Sforza (1521 - 1535)	9. Hertug av Milano

Kallenavnet *Sforza*, som betyr ”stor styrke”, fikk Muzio da han i mange år tjente under helten Alberico av Barbiano (ca 1344-1409). Barbiano, som også var født i Cotignola, var den første av de store italienske *condottierene*. Muzio tilbrakte hele livet som soldat. Han tjente ulike herrer. Han kjempet periodevis på napolitansk side mot Firenze og Pavestaten under Kong Ladislav av Napoli (ca 1376-1414) og senere under hans søster Johanna II som (1373-1435) overtok makten da Ladislav døde i 1414. Muzio Sforza døde i en drukningsulykke under frigjørelsen av byen Aquila i 1424. Muzios arvinger fikk da retten til å bære navnet Sforza som et arvelig familienavn av Dronning Johanna II.

Francesco Sforza var den fjerde sønnen til Muzio. Barndommen hans ble tilbrakt i Foglianohusholdningen i Ferrara hvor han fikk undervisning sammen med barna til Niccolo d’Este. (Ady, 1907 s. 11) Elleve år gammel flyttet han til sin far i Napoli. Francesco utmerket seg i flere slag og fikk og fikk tittelen Greve av Tricarioco av Kong Ladislav av Napoli. I 1416 arrangerte Muzio ekteskap mellom Francesco og Polissena Ruffa. Hun døde to år etter bryllupet. Faren Muzio druknet da Francesco var tjuetre år gammel, og han overtok da sin fars posisjon og eiendommer. I 1425 tok Francesco Sforza tjeneste hos Filippo Maria Visconti og fikk kommandoen over femten hundre kavalerisoldater og tre hundre infanterisoldater. Til tross for suksesser i flere slag i krigen mellom Milano og Venezia frem til 1427 hvor de milanesiske troppene ble slått til slaget ved Maclodio, ble Sforza arrestert og anklaget av Visconti for forræderi. Visconti holdt Sforza fanget i to år. Han ble løslatt først da Visconti trengte Francescos hjelp til å forsvare Lucca mot angrep av Firenze. Lykken snudde seg for Francesco, og han vant slaget, og mange tilbud åpnet seg for ham. Han aksepterte til slutt Viscontis tilbud om ekteskap med sin eneste arving, den illegitime datteren Bianca Maria Visconti. De forlovet seg 23. februar 1432 da Bianca var åtte år. Sforza fikk etter hvert anerkjennelse som en stor *condottiere*. Hans store hær og alle byene han kontrollerte gjorde han til en mann med makt. Ekteskapsplanene med Bianca ble imidlertid stadig trenert, og det ble klart at hertug Visconti brukte sin datter som agn for å manipulere Sforza. De neste tre årene medførte mye krigføring på vegne av Visconti. I 1436 var Milano igjen i krig med Genova. Venezia, pavestaten og Firenze hadde formet en allianse. Francesco Sforza hadde formet et vennskap med Cosimo de’Medici (1389-1464) og i 1435 da Filippo Maria Visconti igjen utsatte ekteskapet med Bianca kastet han seg inn i kampen på Venezias side. Filippo Maria Visconti fryktet en sterk, venetiansk hær ledet av Sforza og ved å bruke Sforza som mellommann fikk han en fredsavtale med Firenze. I 1440 tok Sforza tjeneste som kaptein general i den venetianske hæren og vant mange seiere. Men både Sforza og Visconti var

utmattet av krig og de sluttet fred i 1441. Visconti gav til slutt tillatelse til bryllupet og Francesco Sforza og Bianca Maria Visconti giftet seg 26. oktober 1441 i Cremona uten Filippo Maria Visconti tilstedeværelse. Bruden var da atten år gammel og Sforza var førti. Svigersønnen fikk i bryllupsgave byene Cremona og Pontremoli. Men Philippos fiendtlighet mot Sforza var ikke over med dette. Selv ikke fødselen av barnebarnet Galeazzo Maria formildet Filippo. Han angrep isteden Cremona som Sforza hadde fått i medgift tre år tidligere i forbindelse med bryllupet. Sforza ble angrepet fra både napolitanske og pavelige hold og ba Venezia om hjelp. I 1446 slo Sforza og de venetianske troppene den milanesiske hæren stort ved Casal Maggiore. En presset Filippo Maria Visconti med sviktende helse ble tvunget til å be Sforza om å bli kaptein general av de milanesiske tropper. Under trussel om venetiansk invasjon gikk fyrsten også med på å gjøre Sforza til arving av fyrstetittelen. Sforza nølte imidlertid og da Filippo Maria Visconti døde i 4. august 1447 befant Sforza seg fortsatt langt unna maktens senter. Milanos befolkning opprettet en republikk med parlamentarisk styre etter Visconti død. Den varte frem til 1450 da Francesco Sforza overtok makten i Milano. Han ble sammen med sin hustru Bianca Maria og sønnene Galeazzo Maria og Allesandro kronet til hertug av Milano 22. mars 1450. Francesco Sforza hersket i seksten år over Milano. Han fikk til sammen åtte barn med Bianca. Ekteskapet mellom Francesco og Bianca skal etter sigende ha vært vellykket.

Bianca involved herself with her husband's interests and he often consulted her on important matters. Biancas deeds of goodwill were endless and her generosity became legendary. She was admired by great and small alike. (Kaplan, 1994 s. 93)

Francesco Sforza døde 8. mars 1466 sekstifem år gammel

Kunst og kulturliv i Lombardia på 1400-tallet.

1400-tallet var kontrastenes tid. De stadige krigene mellom småstatene hindret ikke hoffet å interessere seg for kunst og kultur. Arkitektur, malerier, miniatyrkunst, sport og lek, vitenskap, astrologi, kortspill og liknende hadde sin plass i tilværelsen ved siden av livets mer alvorlige utfordringer. Hertugfamiliene påvirket sterkt kunst og kulturlivet i Lombardia området. De oppførte palasser, universitet, klostre, kirker, fort med mer. De knyttet til seg mer eller mindre berømte kunstnere og lærde fra sin samtid. De satte sitt merke på arkitekturen og kunstverkene med sine deviser og våpenskjold. Store praktbygg markerte den fyrstelige tilstedeværelsen i områdene Certosa, Pavia og Milano.

Pavia var et viktig område for fyrstefamilien og familien hadde også tittelen Hertug av Pavia. Giangaleazzo Visconti grunnla et klosterkompleks kalt Certosa di Pavia midtveis mellom Pavia og Milano. Han la ned grunnsteinen til klosteret 27. august 1396 og byggingen varte frem til 1495. Kirken i Certosa ble etter hvert Viscontifamiliens mausoleum.

Filippo Maria Visconti var også en kulturelt interessert mann. Visconti tid som fyrste summeres opp av Stuart Kaplan som en tid hvor Pavia ble senter for kunst og kultur med sitt store bibliotek og mange muligheter til stille studier. Det ble et hjem for kunstnere, forfattere og lærde. (Kaplan, 1994 s. 84) Oppdragene for disse mange kunstnerne var mange fra dekor av timebøker til større restaurerings og dekorasjonsarbeider i Milano og omegn. "Of these princely patrons few can rank above the Sforza Dukes. Under them Milan became the fountain-head of Lombard art, wither the painters of the subject-towns came for inspiration and enjoyment. ... Their court was held throughout Italy to offer the widest scope for artistic genius." (Ady, 1907 s. 273) Klosteret Certosa i Pavia påbegynt av Galeazzo Maria Visconti var et kontinuerlig prosjekt.

Den ambrosiske republikk som hadde makten i Milano fra 1447 til 1450 forsøkte å slette ut alle spor etter Visconti herskerne og rev ned palasset Castello de Milano, Viscontienes hovedsete i Milano og Filippo Maria Visconti bolig de siste årene av hans liv. Da Francesco Sforza kom til makten i Milano i 1450 begynte han gjenoppbyggingen av Castello de Milano. Dette slottet ble hans hovedsete og kjent under navnet Castello Sforzesco. Francesco Sforza startet også et omfattende restaureringsarbeid på Castello Sforzesco. Dette ble videreført av sønnen Galeazzo Maria Sforza. Francesco Sforza restaurerte også Corte Ducale, et palass i sentrum av Milano. Corte Ducale var Viscontienes originale palass før byggingen av Castello de Milano. Francesco Sforza bygget også om et palass som opprinnelig tilhørte Bernabo Visconti til et sykehus kalt Ospitale Maggiore i 1456.

Francesco Sforza sønn Galeazzo Sforza fortsatte sin fars byggearbeider. Gregory Lubkin beskriver i boken *A Renaissance Court* hoffet til Francesco Sforzas sønn Galeazzo Maria Sforza (1444-147) som ble den femte hertugen av Milano. Galeazzo giftet seg i 10. mai 1468 med Bona Av Savoy. Galeazzo var i motsetning til sin far ingen stor hærfører og perioden Galeazzo regjerte var usedvanlig fredfull. Mellom 1467 og 1478 var det ingen større krigsutbrudd i Italia. (Lubkin, 1994 s. 247)

Stuart Kaplan skriver “The fifth duke of Milan greatly enjoyed the luxuries afforded by his new position, and, unlike his father preferred to avoid the inconveniences and harsh life of a field condottiere.” (Kaplan, 1994 s. 102)

Galeazzo hadde mulighet til å bruke store summer blant annet på palasset i Pavia hvor veggene ble dekorert med freskomalerier. Galeazzo ønsket å udødliggjøre fyrstefamilien og gav et detaljert program om hvilke scener som skulle males i de ulike rom. Palasset er blant annet dekorert med bryllupsscener fra hans og Bona av Savoys bryllup 10. mai 1468. Også de gamle freskene skulle restaureres. I tillegg til de flotte maleriene skal biblioteket, antikke relikvier og skattkammeret ha vært uvurderlig. Da Galeazzo besøkte Firenze i 1471 hadde han et følge på fem hundre hunder, to tusen hester og to hundre esler. Kvinneres kjoler var strålende og selv hestedekkenene var dekorert med gull. Galeazzo restaurerte også Castello Sforzesco med freskomalerier, og i perioden 1469 til 1474 ble takene i Castello Sforzesco forskjellige rom dekorert med overdådige fresker. Galeazzo ønsket at hans hoff skulle bli Europas flotteste og oppmuntrer lærde til å bosette seg og undervise ved det lokale universitet. En annen av Galeazzos hovedinteresser var jakt og sport. Han spilte tennis og drev med ridderturneringer. Galeazzo elsket spill inkludert kortspill som *trionfi* og sjakk. (Lubkin, 1994 s. 92) Galeazzo fulgte opp den kristne tro og de plikter hans tittel la på ham, men han hadde også et utstrakt interesse for mer okkulte sysler. Interessen for magi og astrologi var stor på denne tiden, og viser at Galeazzo Maria Sforza var kjent med den okkulte tradisjonen i europeisk kulturliv. Trumfkortene sies ofte å ha tilknytning denne okkulte tradisjonen. Trumfene Stjernen, Månen og Solen kan derfor ha hatt en astrologisk betydning.

It is no condemnation of Galeazzo's Christian faith to say that his belief in magical powers extended beyond orthodox doctrine. Almost every Italian prince of his time, including most of the popes, shared a similar broad view of gods' creation. Like his mother Galeazzo would not travel when the moon was new (in combustion) ... The duke consulted astrologers regularly. Raffaele da Vimercate, a Milanese physician, had an active role as astrological consultant to the duke, and one of his relatives was a ducal credenziere. Galeazzo also consulted a Dominican friar in Genoa named Giovanni Nanni da Viterbo, one of the most famous astrologers of the period. (Lubkin, 1994 s. 117)

Det milanesiske hoffet var tydeligvis et sted hvor kunst og kultur sto sterkt. Også interessen for astrologi, mytologi og andre okkulte vitenskaper er godt dokumentert. Likeledes var fyrsten glad i kortspill og annen form for underholdning. Dette preget også kommende hertuger.

Galeazzo Maria's sønn Gian Galeazzo ble den sjette hertugen av Milano. Han var offisiell hertug fra 1476 til 1494, men var under overoppsyn av sin onkel Ludovico Maria Sforza. Etter 1494 ble Ludovico også hertug i navnet. Ludovico Maria Sforza hadde store diplomatiske og administrative evner. Han knyttet til seg samtidens mest begavede lærde, kunstnere, teologer, poeter, håndverkere og malere. Kunst, poesi og drama ble oppmutret. Leonardo da Vinci bodde ved hoffet i perioden 1482 til 1499. Arkitekten Bramante var også i Milano i samme tidsperiode fra 1482 til 1499. (Murray, 1969, s. 109) Ludovico Maria Sforza giftet seg med Beatrice d'Este. Ludovico grunnla et fakultet i Milano som underviste i gresk, retorikk og musikk. Han støttet kirkekor og utvidet den store boksamlingen i palasset i Padua. Ludovico ble fordrevet fra Milano i 1499 av den franske kongen Ludvig XII og hans sveitsiske leiesoldater, og endte sitt liv i fangenskap 27. mai 1508. De to siste Sforza hertugene Massimiliano og Francesco II Sforza fungerte kun som hertuger i navnet under fransk okkupasjon og hadde liten innflytelse på den kulturelle og politiske historien.

Deviser og våpen

Det som kanskje sterkest tyder på en forbindelse mellom trumfkortene og Visconti og Sforza familiene er bruken av symboler og deviser på kortene. Devise kommer opprinnelig fra det latinske ordet *dividere* som betyr dele. Devise betegner en setning eller et enkelt ord som står i nøye forbindelse med en annen figur malt på et skjold, brodert på faner, skjert eller på klesdrakt. ("devise", 1917). Devisen er et symbol eller merke med symbolsk innhold som peker tilbake på en person, familie, sosial status eller egenskap. Det finnes en rekke symboler som kan identifiseres som deviser på de tre aktuelle Visconti-Sforza stikkene.

Hertugfamilien Viscontis deviser og våpen

Viscontifamiliens kanskje viktigste og mest kjente devise er bildet av en slange med krone som halvveis sluker en mann eller et barn. Ottone Visconti var den første som tok i bruk denne devisen. (Kaplan, 1994 s. 54) Den andre hertugen av Milano, Giovanni Maria Visconti (1388-1412), er avbildet på et maleri i Certosa med *Biscia*, slangen, og *Tizzone*, et brennende trestykke, som var devisene til hans bestefar. "On the painting in the Certosa he is represented the biscia and tizzone of his grandfather. (Pallister, 1870 s. 189) *Biscia*, som betyr gresslange (*Natrix natrix*), er en europeisk ikke giftig slange som er grønn eller brun av farge.

Figur 1: Castello Sforzesco, Piazza Duomo, devise Foto Giovanni Dall'Orto

Devisen avbilder slangen med et menneske stikkende halvveis ut av gapet på den. Se Figur 1. Selv om slangen sjelden angriper eller biter fremstilles den mens den holder på å svelge et menneske. Slangens hode ser mot venstre og den har flere buktninger fra venstre mot høyre.

Denne devisen sees på en mengde Visconti eiendommer. Denne slangen ses også avbildet på et Visconti dokument fra 1445. (Kaplan, 1994 s. 83) Visconti slangen finnes også på mynter fra denne tiden. Den italienske florinen ble laget fra 1252 til 1523. Republikken Firenze hadde den første fiorinid'oro med 3,5 gram gull. Figur 2 viser Filippo Maria Visconti Viscontis våpenskjold med slangen og den Keiserlige Ørn avbildet. Figur 3 viser Visconti slangen og Figur 3 Visconti slangen

Figur 2: Filippo Maria Visconti, 1412-47, sølvmynt 2,27 Galeazzo (coinarchive.com)

Figur 3: Gian Galeazzo Visconti, 1395-1402, sølvmynt 2,42 Galeazzo (coinarchive.com)

En annen sentral Visconti devise er våpenskjoldet med Den Keiserlige Ørn. Ørnen er sort og vender hodet mot venstre. Den har utstrakte vinger, stive ben og åpent nebb. Se figur 7 Giangaleazzo Visconti (1351-1402) fikk i 1395 den arvelige tittelen Hertug av Milano av Keiser Wenceslaus (1361-1419) (senere kalt Charles) av Tyskland. Det gav Giangaleazzo Visconti retten til å bruke Den Keiserlige Ørn som del av sitt våpenskjold. (Kaplan, 1994 s. 53) Ørnen var devisen til den Den Hellige Romerske Keiseren og ved å gi Visconti tillatelse til å bruke den godkjente han Viscontislekten som rettmessige herskere over Milano. Bury Pallister skriver Duke Filippo quartered the biscia with three eagles. (Pallister, 1870 s. 189)

Figur 4: Francesco II Sforza, 1521-1535, sølvmynt, (coinarchive.com)

Hertugkronen var et annet viktig symbol for Visconti slekten. Figur 4 viser Viscontidevisen Hertugkrone med laurbær og Palmeblad. Devisen består av en krone med to grener. Kronen har form som en åpen middelalderkrone formet som en ring av metall med dekorative stiliserte blomsterformede spisser som stikker opp. Ut av kronen stikker det to grener. Den høyre grenen er formet som et blad fra en palme og den venstre er en gren fra laurbærtreet. Under kronen er det to båndformede streker. Det finnes en mindre utgave av kronen hvor grenene som stikker ut av kronen er kortere og grenene har byttet plass.

Figur 4 viser en mynt fra Francesco II. Sforza, 1521-1535. Den har Hertugkronen med laurbær og palmeblad preget inn på den ene siden og våpenskjoldet med Visconti Slangen og Den Keiserlige Ørn på den andre. Francesco II. Francesco II Sforza (1495-1535) også kjent som Francesco Maria Sforza, var den siste Hertug av Milano fra 1521 til sin død. Mynten viser at Sforza familien fortsatt brukte de kjente Visconti devisene Hertugkronen med laurbær og palmeblad, Slangen og den Keiserlige Ørn.

Figur 5: Gian Galeazzo Visconti med en modell av kirken i Cremona (Kaplan, 1994 s.74)

Et annet Visconti devise er Solen. (Se figur 6) Solen fremstilles med en blanding av rette strenge linjer og myke bølgede linjer. Det er seks grupperinger med bølgede linjer og seks grupperinger av rette linjer. De er plassert annen hver gang. De bølgede linjene vokser ut fra solens sentrum. Symbolet sees på Gian Galeazzos drakt.

Viscontifamilien brukte også mottoet *A bon Droit* som kan bety ”Med god rett” eller ”Til de gode tilhører det rette” eller ”å være på lovens side”. Dette mottoet ble muligens foreslått av Francesco Petrarca, (1304-1374) til Giangaleazzo Visconti, den 1. hertug av Milano. (Moakley, 1966 s. 19)

Et annet Visconti symbol er et knyttet kledet kalt *Nodo*. Kledet er knyttet i en sirkel med fliker av stoff hengende fritt under knuten. Kaplan mener den stammer fra Filippo Maria Viscontis tid. (Kaplan, 1994 s. 50)

Viscontifamilien brukte også duer og pelikaner som symbol. Et symbol har form av to små fugleunger i et rede med en større fugl sittende på redekanten. Et annet fuglesymbol er tegningen av en stor fugl, antagelig en due eller pelikan med utspilte vinger. Den har en rekke rette streker under haletippen som kan minne om solstråler.

Hertugfamilien Sforzas deviser og våpen

Francesco Sforza far, Muzio Sforza, hadde stor suksess som leiesoldat. Det skaffet ham flere heraldiske utmerkelser. Den første han fikk var kvedefrukten som var devisen til hjembyen hans Contignola. ”The first of these was the quince (in italien *cotigna*), given him by the anti-pope John XXIII in recognition of his rank as Count of Contignola.” (Moakley, 1966 s. 38) Da Muzio Sforza hjalp Rupert (1352-1410), konge av romerne,³ i hans kamp mot Gian Galeazzo Visconti fikk han til takk til lov til å bruke Ruperts eget våpenskjold en løve *rampant*. Sforzaløven står oppreist på venstre bakben med fremre poter strakt ut i en posisjon som kalles *rampant*. *Rampant* som betyr oppreist, viser et dyr for eksempel en løve i en posisjon hvor det står på bakbena med de forreste bena løftet. Vanligvis har dyret den poten høyere enn den andre. (”Rampant” www.snl.no) På Ruperts forslag holdt løven en kvedefrukt i sin venstre pote. På hodet hadde han devisen Sforza hjelmen som består av en drage med vinger og med et mannshode. ”Now, at the king’s suggestion, the lion grasped the quince

---

³ Tittelen **konge av romerne** (latin: *Rex Romanorum*) ble benyttet av de tysk-romerske keiserne etter at de hadde blitt bekreftet som keisere, men før de hadde blitt kronet av paven

(contiga) in his left paws, while with his right he challenged all those who should venture to wrest the he trophy from his grasp.” Cecilia M. Ady beskriver her malerisk den ikonografiske betydningen av løvedevisen. (Ady, 1907 s. 7)

Symbolet av en fontene var også sentralt for Sforza. Han skal ha fått det etter sin fars død av Kong Ladislav etter et vellykket felttog.

I 1408 fikk Muzio Sforza tilføyd en diamantring til Sforza familiens våpenskjold av Nicolo d’Este etter et utspekulert mord på Ottobono Terzi av Parma. Cecilia M. Ady skriver “In 1409 a diamond was added by the Marquis of Este to to commemorate Sforza’s triumph over Ottobueono Terzo, the tyrant of Parma.” (Ady, 1907 s. 7) Francesco Sforza utvidet senere antallet ringer til tre. he Sforza achievement is sometimes shown with the diamond ring repeated many times, either as a whole chain of rings, or as a separate ring at the tip of each rib in the dragons bat wings. Muzio’s son Francesco Sforza adopted three interlaced diamond rings as his impresa [egentlig devise]. (Moakley, 1966 s. 38)

Francesco Sforza tok i bruk Visconti familiens våpenskjold Slangen forent med Den Keiserlige Ørnen selv om Sforza ikke var anerkjent som arving av Milanos hertugdømme av keiseren selv. Sforza familien ble ikke anerkjent før 1495 under Ludovico Sforza regime. Francesco Sforza preget også mynter med Viscontis Slangesymbolet. Se figur 6.

Figur 6: Francesco Sforza, 1412-47 Mynt fra Francesco Sforzas tid som hertug.

Det finnes mange eksempler Sforza bruk av familiedevisene både sine egne og de han overtok fra Visconti familien. I denne fresken laget til Francesco Sforza sønn Galeazzo Maria Visconti ser vi Slangen, den Keiserlige Ørn, Nodo- knuten og Soldevisen. Initialene er Galeazzos. Se figur 7.

Figur 7: Castello Sforzasco, deviser, Foto: Giovanni dall’Orto

Figur 8: Castello Sforzesco, Fontana della Corte Ducale, Foto Giovanni Dall'Orto

Castello Sforzesco, Fontana della Corte ducale i Milano, med devisene De Tre Ringene, Solen, Hund og Due med Motto nederst sees Visconti slangen og kvedefrukten.

Francesco Sforza sønn Galeazzo utvidet Castello Sforzesco med en borggård i 1473. Den avbildede fontenen i borggården viser både Visconti og Sforza deviser i kombinasjon.

Fra venstre sees devisene De Tre Ringene, Solevisen, Hunden, Due med Motto og Tizzonen, de brennende trestykker. Nederst er kvedefrukten avbildet ved siden av Slangen. Se figur 8.

Trumfkortene og deres deviser og symboler

I denne delen av oppgaven skal jeg sammenlikne bruken av deviser og våpen på Pierpont Yale og Brambilla stokkene for å vurdere deres tilknytning til fyrstefamiliene Visconti og Sforza. (Trumfene det henvises til i Pierpont og Yale stokken finnes avbildet i i Katalogen)

Trumfene

(Se Katalog Figur 1-16 og 32-43)

Keiseren og Keiserinnen og kongene og dronningene representerer monarkene i stokken. Keiserkortet er sjefskortet blant monarkene. Det er bevart i alle tre stokkene. Keiserinnekortet finnes i Pierpont stokken og Yale stokken. Alle fem bærer devisen den Keiserlige Ørn i sort, Keiserne på hodeplaggene og Keiserinnene på skjoldene. Ørnen har krone over hodet og splittet hale. Alle monarkene har et septer i høyre hånd. Pierpont og Brambilla stokkenes Keiserne holder rikseplet i venstre hånd. Yale Keiseren har et tilsvarende symbol, en gullklode, under venstre arm. I kristne kongeriker er krone, septer og rikseple de viktigste riksregaliene. Riksregalier er fellesbetegnelsen for en del verdighetstegn for konge- og keisermakt. Rikseplet symboliserer jordkloden. Kloden som herskertegn går tilbake til hellenistisk tid. De romerske keiserne benyttet den som symbol på sitt verdensherredømme, gjerne med seiersgudinnen plassert på toppen. Fra 400-tallet ble gudinnen erstattet med et kors. Korset symboliserer Kristi overherredømme. Bruken av riksregaliene identifiserer figurene på bildene som keisere eller kongelige.

I Pierpont er Keiseren og Keiserinnens gyllne drakter dekorert med Sforza devisen De Tre Ringene og Visconti devisen Hertugkronen med laurbær og palmeblad.

Figur 9: Pierpont, Keiserinnen, detalj, devisen Hertugkronen

Alle kortene har Soldevisen som dekor på gullplaten i bakgrunnen av kortene. Soldevisen er lik for Pierpont og Brambilla mens Yale skiller seg ut med flere stråler. Se Katalogen Figur 15 og 61. Vognføreren, Rettferdighet, Lykkehjulet, og Høyestepresten i Pierpont stokken har bilde av Viscontidevisen Solen med tolv stråler som dekor på draktene. Tro og Håp i Yale stokken har kjoler dekorert med Soldeviser med tolv stråler vekselvis bølgede og rette. Keiseren har kun rette stråler.

Figur 10: Cary, Tro, detalj, Soldevisene

Figur 11: Pierpont, Keiserinnen, detalj, Soldeviser

Soldevisen er forskjellig på de to stukkene. Yale har bølgede og rettes tråler, men Pierpont kun er rette.

De andre Pierpont trumfene har verken Visconti eller Sforza deviser. Det er imidlertid mange andre symboler. Vognføreren holder et septer i høyre hånd og et rikseple i gull i venstre. Det identifiserer henne som keiserinne eller dronning.

Dommedagskortet har en eldre mannsfigur med krone, rikseple og sverd. Det definerer ham som en Keiser eller konge. Det er ingen Visconti eller Sforza deviser på kortet. Det er imidlertid avtegnet solstråler vekselvis rette og bølgede som kan likne Soldevisen med tolv stråler. De elskende kortet viser en mann med kort drakt dekorert med en variant av Soldevisen med tolv stråler inne i heksagonale ringer i blått. Kvinnen har også Soldevise med tolv stråler på sin drakt.

I Yale stokken har kortet De Elskende (Se Katalog Figur 7 s. 2) vært gjenstand for stor interesse. To personer gir hverandre hånden under en Amorfigur med piler som gir assosiasjoner til bryllup. På kortet er det avbildet to våpenskjold som dekorerer paviljongen på paviljongen. Det ene er Viscontis med Slangen. Det andre består av ett hvitt kors på rød bunn. Våpenavbildningen kan symbolisere foreningen av to familier ved å kombinere begge våpen. Visconti slangen er en devise for et medlem av Visconti familien. Den kan henvise til Filippo Maria Visconti eller Bianca Maria Visconti eller senere Galeazzo Sforza som også hadde Visconti slangen som våpen. Francesco Sforza hadde ennå ikke begynt å anvende Visconti slangen som devise i 1441 da han giftet seg med Bianca Maria Visconti. Filippo Maria Visconti giftet seg med Maria de Savoy så korset kan være hennes families våpen. Savoy (Italiensk: Savoia) er en region i Europa som ligger vest for Alpene og som grenset til hertugdømmet Milano. Galeazzo Sforza giftet seg med Bona de Savoy som også hadde

Savoyhusets devise. Et annet område som hadde lik devise var Pavia. Francesco Sforza var Prins av Pavia og hadde derfor rett til å bære denne devise. Det hvite korset på rød bunn kan derfor også vise til Francesco Sforza.

Yale kortet Vognføreren avbilder Visconti devisen Hertugkronen med laurbær og palmeblad på Vognføreren drakt. Vognføreren viser en kvinne med gullkrone og septer som identifiserer henne som en monark. Over hennes høyre hånd er det Visconti Due-devise med Motto avbildet.

I Brambilla stokken er det bare bevart to trumfkort. Keiseren er allerede omtalt og det andre kortet Lykkehjulet viser ingen deviser.

Hoffkortene

(Se Katalogen, Figur 17-31 og 44-62)

Hoffkortene avbilder konger og dronninger, knekter og pasjer. Alle figurene Staver, Mynter, Beger eller Sverd i hendene som symbol på spillkortfargen de tilhører. Stavsymbolet har form av et tynt septer. Myntene representeres av en gullmynt med et symbol risset inn. Alle begerkortene har bilde av et beger med lokk i gull. Sverdene fremstilles som rette sverd.

Stavkongen, begerkongen og sverdkongen samt alle dronningene i Pierpont stokken har gullkroner på hodet. Stavkongen og stavdronningen har Visconti deviser med fugler på drakten, en Due-devise på brystet og en Fuglerededeviser på skjørtet. Begerkongens og begerdronningens drakter er dekorert med Viscontis Soldeviser med stråler. Myntkongen holder et skjold med et løvesymbol. Løven er *rampant*, og den holder en bok i begge potene istedenfor det kjente Sforza våpenskjoldet med kvedefrukten. Sverddronningens kjole er hvit, og hun har rustning på høyre armen med bilde av en løve.

I Pierpont stokken har knektene eller deres hester drakter og kleder med symboltegninger. Stavknektens og stavpasjens drakter er uten deviser men hesten til knekten har et sølvdekken med tegninger av Soldevisen med tolv stråler samt et tofarget våpenskjold i rødt og sølv som ikke er identifisert. Beger knekten og Pasjen av Beger har drakter i gull med Soldeviser med tolv stråler risset inn. Hesten til knekten har et dekke er dekorert med Visconti devisen Hertugkronen med laurbær og palmeblad. Sverdknekten og sverdpasjen har rustninger uten deviser. Hesten til sverdknekten har to tofargede våpenskjold på dekket. Myntpasjens har ingen deviser. Han holder en gullmynt i hånden. Myntknekten er ikke bevart.

Hoffkortene i Yale stokken er knyttet til hverandre gjennom fargene på draktene og symbolene som dekorerer dem. Hver familie, som jeg vil kalle dem her, består av konge, dronning, knekter og pasjer. De bærer samme draktfarger og samme deviser eller symboler avbildet på drakten. Alle de bevarte kortene tilhørende stavfamilien har blå drakter med fontener i gull som dekor. Blåfargen minner om delftblå. Fontenen på kortet kan henspille på en generell vannsymbolikk eller det kan være en devise. Som generelt symbol passer fontenen bedre på begerkortene som jo har en tilknytning til vann. Kongen og Dronningen av Sverd har drakter dekorert med et organisk mønster. Mønsteret viser en tykk gren med blader og kuleformede frukter. Det kan være kvedefrukter eller granatepler. Kvedefrukten er som tidligere nevnt en devise som ble gitt til Muzio Sforza. Granateplet skal være en Visconti devise. (Kaplan, 1994 s. 49) Også pasjer og knekter har samme mønster. Myntfamilien bærer drakter i gull dekorert med Visconti devisen *Due med Motto*. Se figur 12

Figur 12: Yale: Kvinnelig Knekt av Mynter, detalj, Duedevise

Den finnes også på knektens hest. På kappen til pasjen til Dronningen av Mynter mottoet *A bon droit*.

Begerfamilien som er kledd i rødt har Hertugkronen med laurbær og palmeblad som sin dekorative devise. Den fremstilles fint malt i gull på draktene og på knektens hestedekke.

Figur 13. Yale:Knekten av Staver, detalj, Hertugkronen

Dronningen har krone av gull. På pasjen ved dronningens føtter står det skrevet et mottoet *lialmente* som kan være en omskrivning av *lealmente* som betyr ”lojal” eller ”trofast”. Det er bevart to kvinnelige kort, pasjen og knekten. De har drakter dekorert med blader og blomster.

I Brambilla stokken er stavfamilien de eneste bevarte kortene med konge, dronning og knekt. Alle har samme stoff i draktene, mørk blå med blomstermotiv i gull. Kortene har ingen deviser avbildet. Mynt knekten og Myntpasjen er også bevart. Heller ikke deres drakter har noen deviser, men knektens hest har Hertugkronen med laurbær og palmeblad på dekket.

Småkortene

(Se Katalog Figur 64-73)

Det er også en utstrakt bruk av deviser på småkortene. Alle tre stokkene har fargesymbolene Staver, Mynt, Sverd og Beger i tallverdi fra en til ti. Av Pierpont kortene er det bevart tretti småkort. Kun Tre av sverd mangler. I Pierpont stokken er Stavene avbildet som mørkeblå septrer med dekorativ kuleformet pynt i gull ved hver ende. Myntene består av gullfargede

mynter med innrisset Soldevise med tolv stråler omgitt av en blå sirkel. Bergerne er kuleformet med stett og en heksagonal fot. De er uten hank eller lokk og er i gull dekorert med bånd i blått. Sverdene er rette og sammensatt av et håndtak og en klinge med en parerstang til å beskytte hendene i gull. Spissen er også i gull.

Flere av kortene er dekorert med bannere i gull og hvitt med motto *A bon droit* i rød tekst. Det gjelder en, to, tre, fire og fem av staver og sverd; to, tre, fire og fem av Mynter samt fire av beger.

Myntene er malt i gull med Soldevise med tolv stråler. Myntesset skiller seg ut fra de andre myntene og består av en gullmynt dekorert med små grønne blader. I midten er det avbildet et våpenskjold inne i en sirkel av grønt. Våpenskjoldet er rødt på høyre side og forvitret sølvfarget på venstre side. Den samme typen våpenskjold finnes på sverdknekten og stavknektens hestedekke. På Begeresset er det avbildet en stor fontene i gull og blått. Nederste del er formet som et beger hvor det er en søyle hvor vannet kommer ut. Fontenen kan være en devise eller et symbol. På toppen er det avbildet en due. Begertoeren har et motto på et bånd mellom begrene hvor det står *Amor myo* som kan bety "min kjære" eller "min elskede" fra *amor* som betyr kjærlighet og *myo* eller *mio* som betyr "min".

I Yale stokken er alle småkortene bevart unntatt Tre av mynter. Stavkortene i småkortseriene til Yale er fremstilt som piler. Begerkortene avbilder kuleformede begre med eller uten lokk malt i gull med blå dekor. Sverdene er rette med håndtak, klinge og parerstang. De er i sølv med skjefte og spiss i gull. Myntene er spesielt interessante. De fremstilles som gullmynter med innrisset mønster. Mens mønsteret i Pierpont stokken er en Soldevise er myntene i Yale stokken kopier av virkelige mynter brukt under Filippo Maria Visconti styre. Se figur 14 Mynten er en *fiorino* med 3,46 gram gull. Motivet er på den ene siden er en rytter til hest, og på den andre en firkløver. Kopi av denne mynten er avbildet på småkortene fra tre til ti av Mynter.

Figur 14: Mynt fra Filippo Maria Viscontis styre

Yale kortene har bannere i blått og gull som trolig har inneholdt en inskripsjon. En og to av Sverd; To og Fire av Mynter; Esset, To og Tre av Staver har dette banneret.

Myntesset har et Visconti devisen slangen i blått i sentrum av myntene. Det samme gjelder den øverste Mynten på Toeren av Mynter. Den nederste mynten har en knute, kalt Nodo, i blått i sentrum av mynten.

Figur 15: Yale, to av Mynter, detalj

Figur 16: Yale: To av Mynter, detaljer

Begeresset består av et motiv som likner en fontene eller et beger med forseggjort lokk. I sentrum av fontenen er det malt et blått slangesymbol.

Brambilla

Det er bevart trettini småkort i denne stokken. Kun fire av mynter mangler. Sverdene er med unntak av Sverdssettet er bøyde som en sabler. Stavene består av blåfargede septre med gulldekor. Myntene er i gull og med en rytter til hest som motiv. Begrene her kuleformet med stett og heksagonal fot i gull og med blå dekor. Sverdene er blåfargede med skjefte, sverdspissen og midtpartiet i gull.

Sverdssettet som er rett i motsetning til resten av sverdkortene, har to bannere med skrift i blått. Det nederste med Visconti mottoet *A bon droit*. Det øverste banneret sier noe liknende *phote mante(n)* muligvis fra fransk *il faut maintenir* som betyr det "det må opprettholdes" (Pollett, Andy, <http://l-pollett.tripod.com/cards31.htm>) Stavessett har to bannere med teksten *A bon droit*. Myntssett viser en gullmynt med omgitt av et markert sirkelfelt i sølv med dekor rundt. Begeresset likner en fontene med tre kuleformede ledd.

Devisene og trumfkortene

Det finnes kort fra alle bevarte stokkene som har deviser tilhørende enten Visconti eller Visconti-Sforza familiene. Visconti slangen finnes på kun på Yale, samt på to andre fragmenterte stokker kalt Rosenthal og Von Bartsch. Det kan identifisere dem som Visconti stokker bestilt og laget til Viscontifamilien. Filippo Maria Visconti var hertug av Milano fra 1412 til 1447. Kortene må derfor være fra denne perioden hvis han er oppdragsgiveren. På Yale og Brambilla er både granateplet og knuten avbildet. Det knytter disse to stokkene direkte til Filippo Maria Visconti. Visconti mottoet *A bon Droit* finnes på Pierpont, Yale og Brambilla. Det kan identifisere stokkene som tilhørende enten Filippo Maria Visconti eller Francesco Sforza. Viscontis Soldevise med tolv stråler er tegnet inn på draktene på samtlige tre stokker. Den keiserlige ørn, igjen et Visconti våpenskjold, dekorerer Pierpont, Yale og Brambilla. Visconti symbolet Fugleunger i rede er avbildet kun på Pierpont stokken. Pelikanen finnes også på Pierpont stokken avbildet på Stavkongens bryst. Når det gjelder Sforzafamiliens symboler er De Tre Ringene kun avbildet på Pierpont stokken. Se figur 9

er en sterk indikasjon på at Franscesco Sforza var bestilleren av Pierpont kortene. Devisen løve med bok finnes på Pierpont. Det forsterker sannsynligheten at Pierpont stokken tilhører Sforza. Fontenedevisen som Franscesco Sforza angivelig fikk av Kong Ladislav avbildes både på Pierpont stokken og Yale.

Våpenskjoldet i rødt og sølv i Pierpont stokken identifiseres av Dummett til å tilhøre Bon familien fra Venezia. Han skriver

Since we do not know the history of the cards between fifteenth and the nineteenth centuries, it is possible that they were once owned by the Bon family, who had their coat of arms over painted onto the cards. (Dummett, 1986 s. 74)

Bruken av Visconti og Sforza familiens deviser tyder på at kortene ble bestilt etter at Franscesco Sforza kom til makten. Som tidligere nevnt kombineres Visconti og Sforza mest typiske deviser som Visconti Solen, Duene samt Hertugkronen og mottoet *A bon droit* med Franscesco Sforza devisen De Tre Diamantringer.

De mest sentrale forskerne på Visconti-Sforza stukkene er enige i at Pierpont stokken er malt sist av de tre stukkene. Michael Dummett skriver

It is generally agreed that the Visconti-Sforza pack was painted for Francesco, the first duke of Milan. ... It was only after capturing Lombardy city by city, and, eventually, receiving the surrender of Milan in 1450 that Francesco Sforza was able to declare himself duke, to which hereditary title he had, of course, no legitimate claim. He was anxious to emphasize the continuity of his rule with that of Visconti's, and, to that end, adopted all Visconti heraldic devices and mottos as his own. It is the appearance of many of these, together with a distinctive Sforza device – three rings – that provides the decisive evidence the Visconti-Sforza cards were made for Francesco.... Francesco would never have countenanced such an association before he had made good his claim to the duchy; the pack, therefore, cannot have been painted earlier than 1450. (Dummett, 1986 s. 11)

Gertrude Moakley skriver om bruken av deviser på Pierpont kortene

This combination of Visconti and Sforza elements shows that the earliest possible date for the cards is 1432, when the betrothal of Francesco Sforza and Bianca Maria Visconti united the two families. ..If it is true that the count Sforza adopted the three-ring device, shown on the Emperor and Empress cards in 1450, the set was probably painted that very year. (Moakley, 1966 s. 19)

Både Dummett og Gertrude Moakley heller altså til teorien om at Pierpont kortene har blitt laget til Francesco Sforza. Konklusjonen min blir at Pierpont stokken sannsynligvis ut fra devisene tilhørte Franscesco Sforza fordi den har avbildet Sforza devisen De Tre Ringene, og Løven og Fontenen som også har tilknytning til Sforza. I tillegg har stokken alle viktige

Visconti deviser og symboler som Sforza tok i bruk etter at han tok makten i Milano. Ut fra det dårlige forholdet han hadde til sin svigerfar er det lite trolig at Francesco Sforza kunne tillate seg å bruke Viscontifamiliens deviser før han kom til makten selv. Det tyder på at Francesco Sforza fikk laget stokken etter at han ble hertug i 1450.

Yale stokken kan identifiseres som tilhørende Viscontislekten. Yale stokken har alle viktige deviser tilhørende Viscontifamilien som Visconti Slangen, Hertugkronen med laurbær og palmeblad, Soldevisen med tolv stråler, Den Keiserlige Ørn, mottoet *A bon droit* samt granateplet og knuten som skal være Filippo Maria Viscontis personlige symboler. Dette knytter ham direkte til stokken og gjør ham til sannsynlig bestiller. Også bruken av Slangedevisen er viktig i denne sammenheng fordi den er Visconti familiens kanskje eldste og viktigste devise. Yale stokken inneholder også Fontenen som er typisk for Sforza. Yale stokkens konger og dronninger har devisene Hertugkronen i gull med laurbær og palmeblad, Due deviser med Motto og mottoet *A bon droit*.

Yale stokken inneholder ingen av Sforza typiske kjennetegn og mange av Viscontifamiliens deviser. Slangedevisen har en fremtredende. Det er mest sannsynlig at Visconti familien var oppdragsgiveren til denne stokken.

Michael Dummett mener både Yale og Brambilla stokken tilhørte Filippo Maria Visconti. Han skriver

These two packs (Yale og Bambilla) are generally thought to be to have been painted for Filippo Maria Visconti because, in the Brambilla pack, the signs of the coins was made from actual imprints of both sides of a coin issued by the duke; the same is true for the Viosconti di Modrone (Yale) pack except for the ace, the 2, and the court cards. (Dummett, 1986 s. 12)

Hvis Francesco Sforza skulle være oppdragsgiver til Yale stokken så kan en mulighet være at han bestilte trumfkortene i anledning bryllupet med Bianca Maria Visconti i 1441. Kortet De elskende kan forestille et bryllup mellom to mennesker tilknyttet stokken. Han kan da ha brukt hennes deviser og unnlatt å ha med sine egne da han ennå ikke hadde noen formell makt i Milano. Yale stokken inneholder avbildning av en frukt som kan minne om kvedefrukten på sverdkongens og dronningens drakter. Kveden var Muzio Sforzas devise. Kveden er på sverdkongen som er kledd i rustning som igjen er tegn på en kriger. Muzio Sforza var jo nettopp en stor kriger og kan derfor være modellen for Sverdkongen hvis Francesco Sforza var oppdragsgiveren. Hvis derimot frukten på draktene til Sverdmonarkene ikke er en kvede vil tilknytningen til Sforza familien opphøre. Fontene er et et symbol som

kan peke på flere ting og som derfor kan ha annen betydning enn som Sforza devise. Francesco Sforza hadde også hunden som sin devise. Sforza hunden skulle sitte under et tre med mottoet *Quietum nemo me impune lacessit* som betyr ”Når jeg hviler skal ingen med trygghet forstyrre meg.” (Pallister, 1870 s. 191) På kortet De elskende er det avbildet en liten hund. Den hviler imidlertid ikke. Likevel kan den jo teoretisk henspille på Francesco Sforza.

Stuart Kaplan er talsmann for teorien om at Yale stokken kan være laget for Francesco Sforza i anledning hans bryllup. Hoffkortene i Stavfamilien bærer Sforza devisen Fontenen, og Sverdfamilien har en frukter som kan likne kvede, men som også like gjerne kan være granatepler som dekor. To av familiene, Mynter og Beger har Visconti deviser som sin dekor. Myntserien viser bilder av mynter preget med Visconti eget motiv med en firkløver på den ene siden og en mann til hest på den andre. Begerserien har Hertugkronen med laurbær og palmeblad. Visconti deviser myntene som er avbildning av Visconti egne mynter og begerserien som har bilde av Hertugkronen med laurbær og palmeblad.

Tre ekteskap til kan teoretisk knyttes til kortene. Våpenskjoldet avbildet på De elskende kortet i Yale stokken, et hvitt kors på et rødt felt, kan tilhøre Savoyfamilien. Det kan også være et våpenskjold fra Pavia. Francesco Sforza hadde ved siden av tittelen Hertug av Milano også Prins av Pavia. Det er tre aktuelle bryllupskandidater, Filippo Maria Visconti ekteskap med Maria de Savoy i 1428, Francesco Sforza ekteskap med Bianca Maria Visconti i 1441 og Galeazzo Sforza giftemål med Bona de Savoy 9. May 1468. Kaplan skriver ”Thus, two suits in the Cary-Yale pack contain Visconti devices and two contain Sforza device, leading one to speculate that the deck was prepared about the time of the wedding in 1441 of Francesco Sforza and Bianca Maria Visconti, each family equally represented by the suits.” Han tenker seg her at fruktsymbolene til Sverdfamilien er kvedefrukt. Stuart Kaplan mener at paret på De elskende kan være Francesco Sforza og Bianca Maria Visconti og at den gamle kongen på begerkortene kan være den aldrende Filippo Maria Visconti. (Kaplan, 1994 s.107)

Maria og Bona hadde tilknytning til Savoy og Francesco Sforza til Pavia. Stuart Kaplan refererer tarotforsken Ronald Deckers argumenter mot å knytte kortet De elskende til Filippo Maria Visconti og Maria de Savoy ved å fremheve at ekteskapet var upopulært for Visconti. Det skal aldri ha blitt fullbyrdet og Visconti holdt Maria de Savoy nærmest som en politisk fange. Dette gjør at ønsket om å feire ekteskapsinngåelsen med en trumfstokk er lite trolig. Ekteskapet mellom Galeazzo Sforza og Bona de Savoy ble inngått først i 1468 og det gir en sen datering til kortene. Den italienske forskeren Guiliana Algeri mener kortet feirer

Galeazzo Sforza bryllup med Bona de Savoy på grunn av våpenskjoldene som kan tilhøre Savoy. Hun mener datoen 1428, og lander derfor på 1468 isteden.

Michael Dummett er enig med Ronald Decker og Stuart Kaplan i at våpenskjoldene på De elskende kortene tilhører Pavia og lander på teorien til Stuart Kaplan om at kortene kan være laget til Francesco Sforzas bryllup. (Dummett, 1986 s. 14) Ronald Decker, forklarer myntene som er preget med Visconti mønster med at Francesco Sforza ennå ikke hadde laget egne mynter så kunstneren måtte derfor bruke de nåværende myntenenes om forbilde. Denne argumentasjonen kan kanskje imøtegis ved at de da like gjerne kunne gjøre som i Pierpont stokken å bruke en devise som myntdekor. Stuart Kaplan mener imidlertid at Deckers teori om myntene er valid. ”The Decker- Kaplan hypothesis seems the best way of reconciling the prominence of Sforza emblems with the use of Filippo Maria’s florin.” (Dummett, 1986 s. 14)

Når det gjelder Bambilla stokken så finnes Visconti devisen Hertugkronen med laurbær og palmeblad på Knekten av Mynter, den Keiserlige Ørn på Keiseren og mottoet *A bon droit* på småkortene. Dessverre mangler mange av trumfkortene og det vanskeliggjør identifiseringen. Stokkene inneholder for få kort til å ta relevante konklusjoner. De manglene kortene kan godt ha inneholdt deviser og symboler knyttet til Filippo Maria Visconti eller Francesco Sforza. Monarkene som er bevart har ingen deviser på draktene men isteden et blomstermønster. Det er utypisk sett i forhold til de to andre kortene. Brambilla stokken mangler Visconti symbolene Granateplet, Slangen samt Duedevisene. De har heller ikke Sforza symbolene de tre De Tre Ringene, Fontenen, eller Løven. Småkortene er bevart nesten i sin helhet. De har ingen av Visconti eller Sforza devisene, men inneholder Visconti mottoet *A bon droit*. Myntene er preget i Visconti eget myntmønster og kan gi indikasjon på at kortene er malt til Visconti familien.

Kapittel 4: Klesstil og drakthistorie på 1400-tallet

Klærne som er avbildet på trumfkortene gir en indikasjon av tidsepoken de er malt i. Både manns og kvinnedraktene er så like på alle de tre Visconti Sforza stokkene at de vil bli behandlet under ett. Dette viser at stokkene sannsynligvis er malt innenfor noenlunde samme tidsperiode. Klærne er preget av stilen internasjonal gotikk. Drakthistorien forteller at både mennene og kvinnene på begynnelsen av 1400-tallet var ikledd en tredelt drakt. Nærmest huden hadde kvinnen en *Camisa*, en vaskbar underkjole som beskyttet klærne over. *Camisaen* var som oftest av lin, men også bomull og silke ble brukt. Over denne bar hun en *Camora*, en tettsittende lang kjole med trange ermer. Den var ofte av ull eller silke. Over *Camoraen* hadde hun en forseggjort overkjole eller tunika som var kjent under navnet *pellanda* i Nord- Italia. *Pellandaen* som liknet den nordeuropeiske *houppelanden*, derav navnet *pellande*, *Houppelanden*, som var moderne i tiden 1380 til 1450, var en stor, gulvlang kjole med vide ermer. *Pellandaen* er tettsittende over skuldre og byste, og faller løst ned over mage og ben i stadig større folder. Den holdes sammen med et belte under brystet. Stoffet kunne være silke eller fløyel i kostbare farger, ofte dekorert med tråder av gull eller sølv. Ermene og halsringning var kantet med silke eller skinn. Hun bar strømper men ingen underbukse. Hvordan strømpene ble festet er ikke kjent. Kvinnefigurene på alle de tre aktuelle Visconti-Sforza stokkene bærer denne gulvlang vide drakten med belte under bysten. Stoffene virker tunge og stive og de faller i store og omfavnsrike folder. *Pellandaen* kan enten ha splitter fra skuldrene som gir en vid åpning til ermene ofte kantet med skinn drakten eller en vid åpning ved albuen. Begge armåpningene finnes i alle stokkene. Under sees *camoraen* med sine trange ermer ofte i kontrastfarge til *pellandaen*.

Mannen bar også en *camisa*, en løsthengende skjorte i lin, silke eller bomull innest mot huden. Den var vaskbar og nådde under livet. Over hadde han en jakke kalt *farsetto*. Den var tettsittende og definerte torsoens linjer. Over *farsettoen* bar han en mannlig utgave av *pellandaen*, en tunika med åpning foran og vide ermer. Den var rundskåret slik at den ble videre nedover. Den ble holdt sammen med et belte i livet eller på hoftene. Like populær var tunikaen uten ermer bestående av to deler som var åpen i sidene. Unge menn bar som regel en kort *pellanda*. Den lange *pellandaen* ble brukt av eldre menn og ved offisielle seremonier.

Mannen hadde underbukser holdt oppe av belte. På bena hadde han bukser med hel fot kalt *calze*. Det var vanlig på 1400-tallet å ha ulike farger på hvert bukseben. Dette viser at benklærne ikke var sydd sammen, men besto av to løse ben som ble holdt oppe av et feste i

camisaen eller *farsettoen* med knytting eller knapper. Fastsydde lærsåler overflødiggjorde sko eller støvler.

Da Francesco Sforza giftet seg med Bianca Maria Visconti bar han en *farsetto* i grønn fløyel og en rød *pellanda*. Han hadde en rød strømpe på høyre ben og en blå og hvit strømpe på venstre. (Herald, 1981 s. 109)

De fleste mannsfigurene i Yale stokken og Pierpont stokken bærer den korte mannsdrakten med belte holdt sammen i livet så drakten legger seg i folder. Den har vide ermeåpninger enten i splitter fra skuldrene eller åpning ved albuen. Drakten er kantet med en kontrastfarge ofte i skinn. Mange av mannsfigurene har tofargede bukseben. Mennene har som regel ingen sko eller støvler, men har påsydd såle som ikke synes på bildet. Den seremonielle *pellandaen* finnes blant annet på Keiserene i alle tre stökkene.

Selve *farsettoens* form forandret seg lite under 1400-tallet bortsett fra ermene. De begynner som puffermer med trange underermer påsydd med søm ved albuen. Etter denne typen fulgte en erme med volum øverst men som ble trangere nederst uten ekstra søm ved albuen. Ermet ble etter hvert tettsittende hele veien fra skulder til håndledd. I andre halvdel av 1400-tallet ermene så trange at de måtte sprettes opp og festes med lisser slik at *camisaen* syntes gjennom jakken.

Kvinnedrakten utviklet seg også utover 1400-tallet. Beltet som holdt kjolen sammen under først under brystet, men flyttet seg stadig lengre nedover til det endte i livet. Ermene på kvinnens *pellanda* ble stadig videre slik at de trange ermene på *camoraen* vist mer og mer. *Pellandaen* ble etter hvert mindre brukt og en ny drakttype bestående av kjoleliv og et skjørt ble mer populær. De var sydd sammen i livet med en horisontal søm. Ermene på kvinnens drakt fulgte mannens tunikautvikling. De startet med puffermer og søm ved albuen og endte som trange ermer. I andre halvdel av århundret ble ermene på *camoraen* splittet opp og lukket med snorer. Også utringningen ble dypere og *camoraen* ble åpen i fronten og dekorert med snøring slik at *camisaen* syntes. Lukking med lisser og snører var veldig populært mot slutten av århundret. Ingen av de bevarte trumfkortene har tunika av den todelte typen. Det sees heller ikke en eneste snøring på Visconti-Sforza kortene verken i front eller på ermene.

Elizabeth Birbari skriver i boken *Dress in Italian Painting 1460-1500* (Birbari, 1975 s 58.)

At the beginning of the 15th century, in the International Gothic dress of the high fashion, sleeves were so large as to be an impressive part of this very impressive dress. ....As the 15th century advanced, sleeves gradually shrank in size in the natural course of fashion, and consequently lost much of their importance, but in a vestigial form certain hanging sleeves were obviously relics of the much earlier fashion and they continued to be worn until the century's end.

Mot slutten av 1400-tallet var *pellandaen* for det meste forsvunnet og mennene brukte isteden jakke og bukse alene. Pellandaen, etter hvert kalt *roba*, utviklet seg til en kappe som var åpen i fronten eller lukket når det gjeldt eldre menn. Eksempel på en lukket kappe finner vi på Eneboeren i Pierpont stokken. Han bærer en blå kåpe i tykt stoff lukket med knapper i fronten og med et tynt belte i livet. Denne kåpen skiller seg markert ut fra tunikaene og kappene til de andre mannlige figurene. Stoffet er modellert i mange myke folder med detaljerte lys og skyggevirksomheter som skiller seg ut fra resten av de eldre kortene maleteknisk. Blåfargen på kappen er jevn og klar og virker viser ingen slitasjetegn. Kan dette kortet være malt senere? Eller mer trolig kan dette kortet være restaurert ved å male en ny og etter datidens mote moderne drakt på Eneboeren. Ved å studere skinnkanten nederst på drakten er det en glippe i hvitt. Skinnen og stoffet henger ikke helt sammen. Det kan tyde på at stoffet er påmalt kortet etter at resten er malt istedenfor omvendt som ville være mer sannsynlig.

Det var vanlig på tidlig 1400-tall å dekorere klærne med broderte deviser. Tendensen til å dekorere festklær med broderte deviser avtok utover i århundret.

Earlier in the century the broad expanses of over-sleeves had formed suitable backgrounds for the popular badges and devices worked on them in embroidery, but these had disappeared soon after the middle of the century and were replaced by little slashes, openings and ties which demanded tight sleeves to show them off to the best advantage. (Birbary, 1975 s.68)

Devisene ble kanskje ikke utelukkende malt på kortene for å vise eierforhold, men kan like gjerne reflektere tidens mote. Devisebildning og design på klærne plasserer trumfkortene tidsmessig i første halvdel av århundret.

Drakthistorien sett i forhold til Visconti-Sforza kortene

1400-tallets klesmote tyder på at Visconti-Sforza kortene er laget i første halvdel av 1400-tallet og følger stilen internasjonal gotikk. Så å si alle figurene både kvinner og menn bærer en variant av *pellandaen* enten kort eller lang. Alle kvinnene bærer en stor og tung *pellanda* med høyt livfeste og vide ermer. Ingen har splitt i fronten eller ermer med snøring som viser underkjolen. Mennene bærer enten en kort eller en fotsid *pellanda*. De har

bukseben ofte i ulik farge og med fastsydd såle. Den hengte mannen gir et typisk eksempel på datidens stil. Han bærer en *farsetto* med puffermer og trange underermer. Jakken plasserer ham i første halvdel av 1400-tallet. "The puffed-out sleeves of the upper arm evidently became a cliché, for they virtually disappeared in the last quarter of the 15th century, or else were retained in only the most conservative forms of dress." (Birbari, 1975 s. 61) Også lukkemekanismen i tøyet kan gi signaler om tidsepoken de er laget. Jakken er lukket med nitten små knapper. "By the middle of the 15th century, and even before, the liking for rows and rows of very small, closely set buttons had died out..." (Birbari, 1975 s. 78) Han har også den typeiske ettersittende grønne buksen med hel fot med påsydd såle. Denne moten kan også knyttes til første del av 1400-tallet.

I Yale stokken er hendene malt hvite eller hudfarget. I Pierpont stokken har figurene ofte hansker gjerne i en kontrastfarge til *pellandaen*. Det var en mote fremtredende rundt 1450. Galeazzo Maria Sforza skal ha bestilt et par hansker i skinn med fiolett kanting. (Herald, 1981 s. 220)

Som tidligere nevnt er klesdrakten lik på de tre stukkene. Frisyre og hodeplagg er imidlertid forskjellig. Det var vanlig på 1400-tall å bære en krans rundt hodet kalt *ghirlanda*. Den var ofte stoppet ut og dekket med fjær blomster, stoffer eller edelstener. Etter hvert utviklet det seg en hårfrisyre bestående av en kuleformet ben eller trekonstruksjon kalt *balzo*.

Figur 17: Yale, Knekten av Sverd, balzofrisyre

Den ble dekorert med ekte eller kunstig hår, hvit eller gul silke og pyntet med bånd, fletter eller snorer. Kvinnenes ekte hår ble fullstendig dekket av *balzoen*. Målet var å skape en illusjon av høyde. For ytterligere å understreke dette ble håret plukket foran på hodet for å skape en unaturlig høy panne. *Balzoen* ble båret av kvinner på 1430 og 40 tallet. *Balzoen* kunne også ta en hornliknende form kalt *cora*. Hornene var vanlig i nordeuropeisk mote. Mennenes hårlinje ble barbert ved ørene og bak i nakken. (Herald, 1981 s. 105) *Balzoen* er avbildet på mange kvinnefigurer i Yale og Brambilla stokken. Se figur 17. De har også en uvanlig høy panne grunnet hårfjerning. Dette sees blant annet på de kvinnelige knektene og pasjene samt dronningen av Mynter, Dommedag, Tro, og kortet De elskende. De andre kvinnefigurene har oppsatt hår eller det henger løst som for eksempel Styrke. Der figurene bærer kroner så er frisyren mindre fremtredende. I Brambilla stokken har de bevarte kvinnefigurene i Lykkehjulet og Dronningen av Staver *balzofrisyre* og høy panne. I Pierpont stokken har kvinnene som regel håret hengende løsere rundt ansiktet med nakkehåret oppsatt

under en gullkrone. Ingen av kvinnefigurene har *balzofrisyre*. Det gjør Pierpont unik i forhold til de andre. Den eneste kvinnen som bærer hatt finnes på kortet De elskende. Ingen av mennene i noen av stokkene har barbert hårlinjer ved ørene og nakken. De har halv langt krøllet gult hår som henger fritt.

Mennene i Yale stokken har ofte en bredbremmet hatt med skinn eller fjær som dekor. Alternativt bærer de en åpen gullkrone med tagger. Noen er barhodet. De fleste mennene i Pierpont stokken er barhodet eller bærer gullkrone. Enkelte har spesielle hodeplagg som Magikeren, Eneboeren og Høyestepresten. Pasjene av Mynter og Beger bærer en lang flat hatt som er bredere og lavere enn tilsvarende hatter i Yale stokken. Knektene og Pasjene i Brambilla stokken har en annen type hatt med dekorative bremmer.

Ulikhet i frisyren mellom Yale og Brambilla på den ene siden og Pierpont kortene på den andre tyder på at de er malt i ulikt tidsrom. *Balzofrisyre* var som tidligere nevnt populær i 1430 og 1440 årene. Det kan tyde på at kunstneren bak Yale og Brambilla fortsatt var påvirket av denne moten. Mange av mannsfigurene bærer store bredbremmede, fjærpyntede hatter i Yale og Brambilla stokkene. Denne finnes kun på Keiseren og Kongen av Mynter i Pierpont stokken. I Pierpont stokken er knektene og pasjene barhodet. Ved å sammenlikne kortene med 1400-tallets drakthistorie synes det sannsynlig at Yale og Brambilla stokken er malt tidligere enn Pierpont kortene. Yale og Brambilla viser klare paralleller i klesstil og frisyre og kan være laget noenlunde samtidig og av samme kunstner.

Kapittel 5: Stilepoke og kunstnerliv i Lombardia på 1400-tallet sett i forhold til Visconti-Sforza kortene

I dette kapittelet vil jeg gi en kortfattet redegjørelse for den stilepoken som trumfkortene tilhører og de kunstnere som preget hoffmiljøet i Lombardia i første halvdel av 1400-tallet. Jeg vil også gå inn på diskusjonen om hvilken kunstner eller kunstnere som kan ha malt Visconti-Sforzastokkene.

Alle Visconti-Sforza stokkene regnes av forskere for å falle innenfor stilperioden internasjonal gotikk. Internasjonal gotikk tidligere også kalt "courtly art", "cosmopolitan art" eller i tyskspråklige land "weicher Stil" var en viktig impuls i europeisk kunsthistorie i perioden 1380 til 1450. "All The cards are handpainted and most of them seem to date from the mid- fifteenth century." (Kaplan, 2007 s. 63)

"The pack of hand-painted playing cards illustrated here is a masterpiece of mid-fifteenth-century Italian art in the International Gothic Style." (Dummett, 1986 s. 1)

De mest kjente representantene for stilen er Pisanello (1397-1528) og Gentile da Fabriano (ca 1370 – ca 1427). Stilen blandet kunst, kultur og poesi. Erwin Panofsky beskriver stilen som "painting in that period was lyrical in mood, exhibited close attention to detail, employed model books extensively and extravagant." (Panovsky sitert i "Gothic", 1996, s. 155)

Internasjonal gotikk begynte tidligere og sluttet senere i Lombardia enn noe annet sted i Italia. Det utvikler seg en særegen og enhetlig lombardisk stil hvor en smakfull dekorativ spontan komposisjon kombineres med nøye observasjon og en jevn flytende teknikk. Italia og Lombardia ble et samlingspunkt for den nye kunstretningen med sin tilgjengelighet til Frankrike, Tyskland og Østerrike. (Vegas, 1968 s. 19)

In looking for the place in Central Europe where the painting of the second half of the 14th century best prepared the way to the international style of the beginning of the 15th century, we find that it was Northern Italy, more precisely that part of it to the west including Treviso, Padua, Verona, and above all Lombardy... (Marle, 1970 s. 38)

Stilen har to hovedkilder, den aristokratiske hoff kulturen og fremveksten av en velstående middelklasse. Selve stilen var aristokratisk med fokus på å gjeninnføre den eldre sosiale orden, men den spredte seg til nyere klasser. "Gothic" 1996, s. 155)

This rapid development of what is now an "international" rather than Lombard style was a result of Gian Galeazzo Visconti's rise to power in Milan in 1378. His consistent policy of foreign alliances and marriages, especially with France, and his ambitious collection of titles ... ensured that

despotic rule was firmly established in Lombardy. This in turn gave rise to flamboyant court ceremonial and at the same time brought together cultural influences from various parts. (Vegas, 1968 s. 18)

Stilen er basert på arven fra Giotto (ca 1267-1337) hvor middelalderens rigide gotiske stil med sine kantede og tunge figurer ble byttet ut med flytende og grasiøse figurer. Menneskene ble fremstilt som individer med ulike ansiktstrekk og klær. Små genrebilder av mennesker i deres daglige gjøremål gir en større nærhet mellom liv og kunst enn det var i middelalderen. En ny intimitet mellom maleri og tilskueren oppsto, og figurene kom nærmere publikum. De var ikke lenger distanserte og opphøyde, men fremsto som likeverdige av høy rang. Det vokste også frem en interesse for detaljer og naturtrohet. Naturen med dyr, planter og blomster ble nitidig og detaljert fremstilt. Det var en ny interesse for skisser og man finner bøker full av tegninger av dyr og planter.

.. these artists made it their task to portray the new elegance and artificiality of life, offsetting its cloying atmosphere by means of traditional Lombard directness and a curiosity about the smallest details of the plant and animal world. (Vegas, 1968 s. 19)

Det er likevel ikke snakk om noen realisme i kunsten, og det er fortsatt ingen forøk på perspektiv eller dybde i maleriene. Komposisjonen er vist parallell med overflaten med arkitekturen som en innramming. Tilsynelatende vektløse figurer er plassert mot en flat bakgrunn ofte i gull. Menneskefigurene er langstrakte og slanke kledd i fine klær og med aristokratiske gester og uttrykk. (Marle, 1970 s. 60-63) Motiver fra hofflivet var vanlig med fester, jaktscener og riddertevlinger. Trumfkortene er et uttrykk for miniatyrkunsten som er typisk for den internasjonale gotikken. Kunstnerne reiste rundt til de forskjellige hoffene og solgte sin kunst. Miniatyrkunsten med sine små malte trepaneler, veggtepper, illuminerte manuskripter og andre portable verk dannet basis for virksomheten.

Det var også stor interesse for å samle på bøker som psaltere, timebøker og bønnebøker med illustrasjoner. Biblioteket i Pavia inneholdt timebøker, ridderromaner, klassiske verker og populærvitenskaplige leksika. Dette førte med seg en flyt av artister til Pavia mot slutten av 1300-tallet.

En rekke kunstnere var aktive i Lombardia i første halvdel av 1400-tallet. Viten om deres liv og levnet er ikke alltid bevart for ettertiden og de har ofte ikke vært gjenstand for en bred forskerinteresse mye på grunn av at stilperioden internasjonal gotikk opp gjennom tiden har vært gjenstand for debatt. Det har vært uenighet om det i det hele tatt kan kalles en stilperiode. Den har også druknet i interessen for renessansens blomstrende kreativitet og mer

fremstående kunstnere. Dette har kanskje medført en dårligere dekning av den internasjonale gotikkens kunstnere og en manglende dokumentasjon av deres verk og virke enn det som er ønskelig.

Giovannini de'Grassi (død 1398) er en av de tidligste malerne i Lombardia som maler i stilen internasjonal gotikk. Han er spesielt kjent for sine skissebøker med nitidige studier av ulike typer dyr. Han nevnes for første gang i 1389 da han deltar i arbeidet med katedralen i Milano hvor han blant annet laget bannere, skisser til glassvinduer, relieffer og forgylling avstatuer.

Maleren Michelino da Besozzo (ca 1388-1445) arbeidet for Gian Galeazzo Visconti, den første hertug av Milano, var en viktig representant for stilen i Lombardia. Han tilhører andre generasjons lombardiske malere som fulgte etter de'Grassi og var aktiv i perioden fra 1388 til 1445. Han nevnes så tidlig som 1388 som maleren bak freskene i klosteret San Pietro i Ciel d'Oro i Pavia. Han tilfører maleriet en klar og flytende linjeføring. Han sies å forene genuine menneskelige følelser med en høyst fantasifull evne til dekorasjon. Han gir en syntese av realistisk naturgjengivelse og det dekorative aspektet som for eksempel i Timeboken i Bodmer Biblioteket i Cologny i Sveits fra ca 1430. (Vegas, 1968 s. 21-22) ("Besozzo, Michelino", 2006)

Vincenzo Foppa var (født ca 1430-død ca 1515/1516) var både maler og arkitekt og hadde sitt virke i Lombardia og da særlig i Pavia hvor han bodde i mange år. Vincenzo Foppa var kontinuerlig i tjeneste først hos Francesco Sforza og senere sønnen Galeazzo Maria Sforza og hadde mange oppdrag i Milano og omegn. ("Foppa, Vincenzo", 1996) Han dekorerte blant annet Castello Sforzesco og Medicibanken og Ospedale Maggiore og foruten i Catello de Pavia, Certosa og Arengo samt portretter av Francesco Sforza og hans familie. Cecilia M. Ady beskriver hans skole som den mest fremstående fra han kom til Pavia i 1456 til Leonardo da Vinci ankom Milano tjuefem år senere for å tilby sine tjenester til Lodovico Il Moro, den syvende hertug av Milano. (Ady, 1907 s. 273-274) Hun skriver

It is probable that he was one of the artists employed at the Castello of Pavia in 1456 and at the court of Arengo in Milan some three years later. From henceforth his relations with Francesco Sforza appear to have been close and constant. (Ady, 1907 s. 274)

Familien Zavattari produserte mange malere som var i virksomhet under de første hertugene av Milano. Christoforo Zavattari var aktiv i 1404 under Giovanni Maria Visconti.

Franceschino Zavattari var i Filippo Maria Visconti tjeneste i årene 1414 til 1417. Ambrogio Zavattari var aktiv under Francesco Sforza i 1456 og 1459. Zavattari brødrene skal også stå

bak freskene i katedralen San Giovanni i Monza som avbilder Dronning Teodolindas historie. Freskene er fra 1444. Dronning Teodolindas var datter av Hertug Garibald I av Bavaria. Hun giftet seg 15. mai 589, med Authari kongen av Lombardia. Da han døde i 1590 giftet hun seg på nytt med etterfølgeren Agilulf, hertugen av Torino. ("garibald"
http://en.wikipedia.org/wiki/Garibald_I_of_Bavaria) Teodolinda er kjent blant annet for å ha grunnlagt flere kirker som for eksempel katedralen i Monza. En Gregorio Zavattari er kjent som maler fra 1475. (Marle, 1970 s. 170)

Bonifacio Bembo og hans verksted sto bak en rekke maleprosjekter i Lombardia i denne tidsperioden. Han var kjent som maler, freskomaler, håndverker og han arbeidet med religiøse motiver, portretter og for denne sammenhengen interessant, trumfkort. ("Bembo, Bonifacio", 2006) Bonifacio Bembo ble født i Brescia som var Lombardias nest største by cirka 1420. I live ble han omtalt skriftlig siste gang 11. februar 1477. Sønnen hans snakker om den avdøde Bonifacio Bembo i et dokument fra 1483. (Kaplan, 1994 s. 122) Han var sannsynligvis inspirert av to av stilens fremste utøvere i Italia; Gentile da Fabriano (ca 1370-ca 1427) og Antonio Pisanello (1397-1428). Han kom fra en malerfamilie med minst ni familiemedlemmer aktive i Cremona mellom 1425 og slutten av 1500-tallet. Han var sønn av maleren Giovanni Bembo (aktiv 1425-1429). Bonifacio Bembo utførte en rekke kunstneriske prosjekter for Francesco Sforza og Galeazzo Maria Sforza i årene 1455 til 1476. Han arbeidet både i Milano, Pavia, Cremona og Vigevano. Bonifacio Bembo malte det idealiserte hoffliv og var aktiv hoffmaler både hos Francesco Sforza og sønnen Galeazzo Maria Sforza. I 1456 arbeidet han med restaurering av maleriene i Castello de Pavia. Det tidligste verk som er tilskrevet ham er fresker av evangelistene i Cavalcabò kapellet i San Agostino i Cremona fra 1447. ("Bembo, Bonifacio" 1996)

Bonifacio Bembos regnes som maleren bak freskene av San Marcus og San Gregorius fra ca 1453 i kirken Sant'Agostino di Cremona. Han har også laget portrettene av Francesco Sforza og Bianca Maria Sforza avbildet på to søyler i kapellet SS Daria og Croisante i kirken Sant. Sigismund i Cremona datert 1462. (Moakley, 1966 s. 24) Francesco Sforza avbildes her i et detaljert portrett. To trepaneler fra klosteret La Colomba i Cremona finnes i dag i Breramuseet. De avbilder helgenene San Alessio og San Giuliano.

Kunstmiljøet rundt Visconti og Sforza familiene i Milano var rikt og mangfoldig. Det ble også preget av samarbeid ved at flere kunstnere arbeidet på samme prosjekt. Prosjektene var mange og ulike malere jobbet på dem i forskjellige perioder. Det gjør det vanskeligere å bestemme hvem som gjorde hva til hvilket tidspunkt. De fleste verkene er ikke signert og det

er også få skriftlige kilder som kan hjelpe til med å identifisere verk og kunstner. En del av kunsten har også gått tapt eller blitt ødelagt. Dette har skapt problemer med attribusjonen av mange av disse verkene deriblant Visconti-Sforza kortene. Stilen vil også kunne bli likere fordi kunstnerne måtte tilpasse seg oppdraget og skape helhet.

Sammenliknende analyse av Visconti-Sforza kortene

De tre Visconti-Sforza stukkene har mange fellestrekk. Jeg vil ved å sammenlikne de tre Visconti-Sforza stukkene med vekt på form og stil for å undersøke sannsynligheten for at de er laget av samme kunstner.

De tre Visconti-Sforza stukkene er typiske for stilen internasjonal gotikk. Det er en utstrakt bruk av gull og klare farger. Figurene vises frontalt eller i profil. De er plassert i helfigur foran en forgylt bakgrunn i form av en mønstret plate. De svever ikke fritt i rommet, men sitter på troner, rir til hest eller står på en gressgrønn bakke. Figurene er ganske flate men utført med elegante og nøyaktig tegnede penselstrøk. Ansikt og klesdrakt er naturtro utført med sans for detaljer. Figurene er ganske like i holdning og gester. Det er også få personlige trekk i ansikt og kropp. Enkelte av kortene har et landskap av fjell, åser eller trær malt i et smalt belte i bakgrunnen. På noen av kortene er det avbildet en liten skog av trær i bakgrunnen. Det er intet perspektiv i landskapet eller forsøk på å skape romlighet rundt figurene. Lyset faller jevnt over figurene og det er liten skyggelegging. Figurene kan klippes ut av bakgrunnen. Figurene dominerer i bildet på bekostning av landskap og arkitektur. Symboler og attributter som kroner, septrer og lignende glir ofte i ett med den gullbelagte bakgrunnen.

I forskningshistorien rundt Visconti-Sforza kortene hersker det uenighet om kortene er malt av en eller flere kunstnere. For å se nærmere på det vil jeg sammenlikne Yale stokken og Pierpont stokken. For å undersøke om stukkene er malt av samme kunstner vil jeg analysere detaljer i fremstillingen for å finne likheter og ulikheter som kan bestemme hvorvidt det er sannsynlig at det er samme maler eller ikke. Selv om stukkene som tidligere nevnt har stor innbyrdes likhet er det forskjeller for eksempel i størrelse, bakgrunnsfarge og utformingen av motivet. Dette gjør det klart at det dreier seg om tre ulike stkker. Siden Yale stokken og Brambilla stokken har flest fellestrekk og Brambilla stokken er den dårligst bevarte av de tre stukkene så jeg vil ta utgangspunkt i en sammenlikning av Yale stokken og Pierpont stokken. Brambilla stokken vil hovedsakelig sees i forhold til Yale stokken.

Rammen

Alle kortene har en ramme ytterst langs kanten. Yale stokkens ramme er blå med en blomsterutsmykning innenfor. I Pierpont stokken består rammen av en gul og en blå strek. I Brambilla stokken er rammen grønnaktig med en rød strek innenfor. Yale kortene skiller seg med sin blomsterpynt fra de to andre stukkene. Rammen kan sees i Katalogen, Figur 61 s. 16

Bakgrunn

Alle stukkene har en kobberplateliknende bakgrunn i gull med et diagonalt rutemønster med en ramme rundt som danner et salgs dekorbånd. I Yale stokken består dekoren i båndet av en prikk omgitt av ti prikker i en sirkel. Disse sirklene festet sammen med et kontinuerlig bånd som en blomsterranke. I sentrum av rutene er det en Soldevise bestående av en senterprikk omgitt av seksten stråler. Strålene er alternerende bølgede og rette. Se Katalogen Figur 62, s. 16.

I Brambilla og Pierpont stokken er kobbelpaten ganske lik. Rammen rundt rutemønsteret består av små prikker der Yale har en blomsterranke. Brambilla rammen har fire prikker og Pierpont har syv prikker, seks prikker rundt en senter prikk. I sentrum av rutene finnes også i disse to stukkene et solsymbol tegnet inn. Det er identisk i begge stukkene med åtte bølgede stråler rundt et senter. Se Katalogen, Figur 15 og 16, s. 4

Ansikter

Utseende på kortenes figurer har mange likhetstrekk. De fleste figurene er unge menn eller kvinner bleke ansikt, røde kinn, dobbelthaker og et svært høyt hårfeste og gult krøllet hår. Ved å sammenlikne ansiktene i Yale og Pierpont stukkene ser man en del forskjell. Se figur 18 og 19. Yale stokkens ansikter er mer ovale enn Pierpont stokkens figurer som er like lange som de er brede i ansiktet. Ansiktene i Pierpont stokken virker litt dukkeaktige med liten nese og store mørke øyne. Yale kortenes ansikter ligger nærmere det naturtro.

Figur 18: Yale: Pasjen av Staver, detalj

Figur 19: Pierpont: Kongen av Staver, detalj

Nesene i Yale stokken er markert med en høy neserygg markert med skygge og en lys farge som fremhever nesetippen. Øyenbrynet er smalt og begynner ved neseroten. Munnen er liten med formede lepper uten markert amorfbue. Se Figur 20. I Pierpont-Morgan stokken er nesen liten med lav neserygg. Munnen er malt som en åpning med rødfarge uten markering av amorbuene. Se figur 21.

Figur 20: Yale, Dronningen av Sverd, detalj

Figur 21: Pierpont, Dronningen av Beger, detalj

Øynene

Øynene er også ulike. I Yale stokken er øynene mørke men med en lys ring rundt pupillen. Øyelokket er markert med en strek som gir dybde. Detaljene i ansiktsgjengivelse viser klare forskjeller i utførelsen. Særlig øynene og andre detaljer kan virke som en signatur for kunstneren. Det kan være sannsynlig at måten å gjengi øynene på ville være lik på begge stukkene hvis kunstneren var den samme. På Dronningen av Staver i Yale stokken er øyenhulen rundt øyeeplet markert med synlige øyelokk og markert øyenhule med hudfolder over og under øyenbrynet. Øyenbrynet er markert og starter over neseroten. Fargen på irisen er lys og pupillen mørk. Overgangen mellom irisen og det hvite rundt er markert med en mørk sirkel rundt iris. Øynene til Dronningen av Beger er gjengitt med en meget mørk iris uten særlig markete pupiller. Øyelokket markeres med to streker, en tykk, mørk strek nederst ved øyenvippene og en tynnere like over. Øynene til er mørke uten klart definerte pupiller. Øyelokket er markert med en bred, mørk strek under en smal, mørk strek. Øyenbrynene er lite synlig og selve øyenhulen er ikke markert. Den ulike gjengivelsen på detaljene i ansiktet taler ikke for at stukkene er laget av samme maler. Forskjellen i hårfrisyrer og hodeplagg på kortstukkene understreker dette.

Håret

I Yale stokken og Brambilla er kvinnes hår kunstferdig oppsatt i *balzo*. Se figur 18. I Yale og Brambilla stukkene har kvinnene enten kunstferdige oppsatt i *balzo* eller de bærer gullkroner. Pierpont kortenes kvinnefigurer har oppsatt hår med gule krøller delt i midtskill over en veldig høy panne. Tinningene er dekket av håret. Se figur 4. Alle har gullkroner på hodet figur 6 med unntak av kvinnen på kortet De elskende som har et *balzo*liknende hodeplagg. Yale og Brambilla kronene er høyere og større enn Pierpont stukkens kroner. Mennene i alle tre stukkene har krøllet gult hår som omgir ansiktet. I Yale stokken bærer de ofte en bredbremmet hatt pyntet med fjær eller pels på hodet. Hatten er smalest nederst og vider seg ut øverst. Se figur 13. I Pierpont er det kun Keiseren og Kongen av Mynt som bærer denne type hatt. Knekten og Pasjen av Sverd bærer en har avlang flat hatt dekorert med fjær på hodet. Myntpasjen har en bredbremmet hatt med dekor på bremmen. Ingen av disse to hattemodellene finnes i de andre to stukkene. Resten av knektene og pasjene er barhodete.

Hendene

Også hendene gir et karakteristisk kjennetegn for en maler. Det er en tydelig forskjell i fremstillingen av hendene i Yale og Pierpont stokkene. endene på figurene i Yale stokken er nakne eller med hvite tettsittende hansker og malt med en hvit hudfarge. De er enten veldig små eller smale med lange slanke fingrer. Hendene som er avbildet i Pierpont stokken er som regel gjengitt med hansker. De kan være i ulike farger eller hvite. Hanskene gjør hendene større og bredere. Men også der hendene er uten hansker er de brede med korte fingrer. Se figur 22 og 23.

Figur 22: Yale: Begerpasjen, detalj

Figur 23: Pierpont. Dronningen av Staver, detalj

Ulikhetene i detaljfremstillingen kan forsterke teorien om at disse to kortstokkene er laget av to kunstnere. Andre tegn som tyder på det samme er faktumet at Yale stokken har tjuefire hoffkort mot seksten i Pierpont. At fremstillingen av kardinaldydene i form av trumfene Tro, Håp og Kjærlighet er unik for Yale stokken understreker ulikhetene mellom dem. Om Brambilla har hatt samme oppbygning vites ikke fordi så få kort er bevart. Det er ikke bevart noen kvinnelige knekter eller pasjer som kan bekrefte det.

Når det gjelder Brambilla stokken likner kobberplaten som dekker bakgrunnen av kortet på *Pierpont* stokkens. De har samme type Soldevise inne i rutene. Figurene i Brambilla stokken har stor likhet med Yale stokkens. De har de samme ovale ansiktstrekk og lange salnke hender som i Yale. stokken Kvinnerens hår er oppsatt i *balzo*. Kongen og Keiseren har samme hodeplagg som i Yale stokken, en bredbremmet hatt med fjær og den ene bevarte Dronningen har samme type gullkrone som i Yale stokken. De bevarte pasjene og knektene har en hattetype som er særegen for Brambilla stokken, en hatt med dekorative bremmer. Hendene er fremstilt uten hansker og med lange slanke fingrer.

Likheten mellom Yale stokken og Brambilla stokken er så stor at det ikke er usannsynlig at de er laget av samme kunstner. Pierpont stokken er sannsynligvis malt av en annen maler. Dette understrekes også av devise fremstillingen nevnt i kapittel 3.

Attribusjonsteorier

Forskerne støter på flere problemer når det gjelder identifisering av kunstneren eller kunstnerne bak Visconti-Sforza stokkene. Forskere på begynnelsen av 1900-tallet var også delte i meningene om hvilken kunstner som sto bak Visconti-Sforza stokkene. Giovanni Pietro Toesca (1877-1962) tilegnet alle Visconti kortstokkene til brødrene Zavattari i 1912 *La pittura e la miniatura nella Lombardia fino alla metà del quattrocento* (1912) Italieneren

Roberto Longhi (1890-1970) 1928, var en av de første som foreslo Bonifacio Bembo som kunstneren. (Dummett, 1986 s. 12) Lenge ble imidlertid en kunstner ved navn Antonio de Cicognara regnet som opphavsmannen. I et dokument kalt *Memorie spettante la storia della Calcograia* skrevet av Count Leopoldo Cocognara publisert i 1831 står det at Antonio de Cicognara i 1484 malte og illuminerte et sett tarotkort for kardinal Ascanio Maria Sforza (1455-1505), hertug Galeazzo Maria Sforza bror. Dette hevder Gertrude Moakley er feil og det hele skyldes en forfalskning. (Moakley, 1966 s. 27)

Også Marziano da Tortona (ca 1370-1423/25), Filippo Maria Visconti sekretær, har blitt foreslått som opphavsmann til kortene. Mannen bak denne teorien er den før nevnte Count Leopoldo Cocognara som mener å ha sett signaturen til Tortona på bunnen av tro kortet i Yale stokken. (Kaplan, 1994 s. 140) Tortona skal ha vært maler ved siden av sin sekretærfunksjon for Filippo Maria Visconti, men ingen dokumentasjon på hans arbeider finnes. En av teoriene om denne stokken er at den er malt av Michelino da Besozzo. Rundt 1440 skrev Pier Candido Decembrio (1399 ? - 1477), Filippo Maria Visconti offisielle biograf, i "*Vita de Filippo Visconti*" at hertugen likte å spille et kort med malte bilder. (Kaplan, 1994 s. 140)

He (Filippo Maria Visconti) was accustomed from his youth to play games of various kinds ...and particularly that type of game in which images are painted, which delighted him to such an extent that he paid 1500 gold pieces for a whole pack (ludum) of them, made in the first place by Marziano da Tortona, his secretary, who executed with the utmost diligence images of the gods, and placed under them with wonderful skill figures of animals and birds. (The Note of Decembrio, oversatt av Michael Dummett, <http://trionfi.com/0/k/marc/21/>)

Marziano da Tortona skal ifølge Filippo Maria Visconti offisielle biograf ha mottatt femtenhundre gullstykker for en kortstokk dekorert med bilder av guder, emblematiske dyr og fuglefigurer. Hvis Marziano da Tortona var involvert i denne transaksjonen må stokken være laget før hans dødsår i 1425.⁴ Denne kortstokken passer dårlig med beskrivelsene av trumfstokkene som verken inneholder guder eller særlig mange fugler eller dyr. De inneholder verken guder eller særlig mange dyr og fugler. Passasjen bekrefter imidlertid at Visconti var interessert i kortspill fra sin ungdom, og derfor godt kunne ha bestilt en eller flere trumfstokker i løpet av sin regjeringstid.

---

⁴ Denne stokken er mistet, men en manual i bokform som fulgte stokken skal være bevart i bevart i *Bibliothèque Nationale* i Paris ifølge Tom Tadhof Little.

"The amazing thing is that Marziano actually wrote a book to go with this deck of cards. In the book, he describes the structure of the deck, and then goes into great detail about each of the classical deities, what they represent, and how they are depicted on the cards. This was the first ever "companion book" for a deck of cards, and it is sitting in the Bibliothèque Nationale in Paris to this day! Not surprisingly, it does not give divinatory meanings. But interestingly, neither does it give the rules of a card game. The focus is on the allegorical meaning of the pictures and their proper ranking. (Little, 1999, <http://www.tarothermit.com/marziano.htm>)

Venetianeren Jacopo Antonio Marcello hevder i et brev til Dronning Isabella i 1449 at Filippo Maria Visconti har bestilt et en kortstokk malt av Michelino *le Polycetus* (Besozzo). (Marle, 1970 s. 133) Hvis Michelino da Besozzo skal være kunstneren bak en eller flere av kortstokkene må de være laget før 1445 og det vil være i hertugperioden til en Visconti enten Gian Galeazzo eller Giovanni Marie eller mest sannsynlig Filippo Maria Visconti siden brevet er skrevet et par år etter Filippo Maria Visconti død. Stilmessig er det ikke likhet mellom trumfkortene og Michelino da Besozzos stil. Raimond Van Marle konkluderer

It is impossible, however, to hold Michelino responsible for this decoration, which is executed after the style of Zavattari; the forms are slightly more gothic than in the frescoes of Monza and doubtless the decoration of the cards is of a slightly earlier date. (Marle, 1970 s. 174)

Van Marle referer her til Yale kortene også kjent under navnet Visconti di Modrone. Yale kortene som han mener med bakgrunn i deviser og motto er laget til Filippo Maria Visconti. (Marle, 1970 s. 174)

Raimond Van Marle mener at Zavattaribrødrene kan være opphavsmenn til samtlige av de tre Visconti-Sforza stokkene. Han refererer i sitatet ovenfor til Yale kortene. (Marle, 1970 s. 174). Denne teorien er basert på likheten med et annet verk, freskene i katedralen i Monza.

Freskene i Monza er signert med datoen 1444 og ordene *De Zavattaris hanc ornavere capellam* som identifiserer dem som laget av Zavattari brødrene. Maleriene viser vakre mennesker i sceniske tablå med en overflod av ornamentale detaljer. (Se Katalog Figur. 54 s. 18) Motivet med fester, prosesjoner og banketter, og de vakre kostymene, hundene, og hestene gir inntrykk av genremaleri. (Marle, 1970 s. 164-165) Bakgrunnen i freskene består av dekorative gullrelieffer i likhet med kongekroner, seletøy og rustninger. Det er ingen handlig i maleriet og ansiktene viser ingen følelser eller personlig uttrykk. Monzafreskene har figurer malt mot en bakgrunn av gul slik som i Visconti-Sforza stokkene. "The design of the gold backgrounds is all worked in relief as is also that of the crowns, the girdles and parts of the harness." (Marle, 1970 s. 166) Dette finner vi også på alle de tre nevnte trumfkortene. Figurenes rekvisitter, attributter og symboler er i gullrelieff mot en gullbakgrunn. Gullkronene på kongeparet går i ett med gullveggen bak. Kronetypen er en åpen middelalderkrone med spisser. Freskene viser en slående likhet med Cary-Yale kortene i klesdrakt, frisyre og ansiktstrekk. Kvinnene bærer håret i balzo med samme dekorasjonen av flette eller bånd. Også detaljer i øyenbryn, nese og munnenes utforming viser likhet med Yale stokken.

Klærne er av samme type som hos alle Visconti-Sforza kortene. Det samme er den åpne kronetypen i gull.

Van Marle tilegner også Brambilla kortene til Zavattari brødrene. "A pack of tarotcards, now in the Brambilla collection, Milan, was executed for the same prince and I would say the same artist." (Marle, 1970 s. 174) Han mener også stilen til Zavattari er tydelig også i Pierpont stokken. Til slutt trekker han inn Pierpont stokken. Han skriver

The style of Zavattari is noticeable also in another pack of taroc cards, divided between the Museum of Bergamo and the collection of count Colleoni of the same town, although the decoration of the pack is of a slightly later date.. (Marle, 1970 s. 174)

Van Merle er enig med kunsthistorikeren Toesca som i 1912 foretok en studie av alle tre stokkene og kom frem til at Zavattari var kunstnerne. Også Giuliana Algeri foreslår at Brambilla stokken og Yale stokken er laget av Zavattari. Hun begrunner også det med likheten med freskene av Dronning Teodolinda i Monza. (Dummett, 1986 s. 12)

Et verk som blir trukket frem i forbindelse med attribusjonene til trumfkortene er et manuskript "*Lancillotto del Lago*" som betyr noe liknende "Innsjøens Lancelot". Manuskriptet er håndillustrert og datert 20. juli 1446 på det siste arket. Dessverre mangler forsiden med navnet på kunstneren. Det er i dag kjent som *Codex Palatino* 556. Manuskriptet måler 27,6x20,1 cm og består av to hundre og åttini illustrasjoner tegnet med penn over blyantskisser. Historien er hentet fra kong Arthurs hoff. Bildene viser Kong Arthurs hoff hvor Tristan, Lancelot og Percival deltar i turneringer, fester og jaktscener. Omgivelsene består av alkover og hager, slott og landskap. (Kaplan, 1994 s. 123) Lancelotmanuskriptet blir ofte attribuert til Bonifacio Bembo. Enkelte sider i dette manuset har en slående likhet med flere trumfkort i Yale stokken og Brambilla stokken. Dette kan sannsynliggjøre at det er samme kunstneren som står bak disse to trumfstokkene og Lancelotmanuskriptet. Figurene er unge og slanke kledd i 1400-tallsdrakter av samme type drakter som i alle tre Visconti Sforza stokkene. De har åpne kroner på hodet med blomstermotiv på spissene som i Yale og Brambilla stokkene. (Se Katalog, Figur nr. 77 s. 20) Kvinnen som sitter på sin trone likner Dronningkortene i Visconti Sforza stokkene.

Hårfrisyrerne er lik med krøllet halvlangt hår for mennene og *balzofrisyrer* med dekor for flere av kvinnene. Mennene har også bredbremmede hatter med fjær eller pels som vi finner i Yale stokken. Ansiktene er runde med uvanlig høye panner og forfinede trekk med små neser og munn. Hodeplaggene er også lik Yale kortene. (Se Katalog, Figur 75, s. 19)

Hårfrisuren er bemerkelsesverdig like på tre av kvinnene i fra Monzafreskene, Lancelotmanuskriptet og Yale stokken. Se figur 24. 25 og 26. Alle tre kvinnene har *balzo* dekorert på samme måte med bånd eller fletter. Ansiktene viser også stor likhet med den høye pannen, små neser og markerte øyenbryn. Halsen er usedvanlig lang og slank over en moderat halsutrigning.

Figur 24: Dronning Teodolinda, detalj

Figur 25: Lancelotmanuskriptet, detalj

Figur 26: Yale: Knekten av Sverd, detalj

Men Lancelotmanuskriptets har også noen likhetspunkter med Pierpont kortene som gjør at heller ikke dette utelukker at samme opphavsmann kan stå bak Pierpont kortene og Lancelotmanuskriptet. Drakterne er ganske like og det samme er utseende på ansiktene. Cupidofiguen på Pierpont-Morgan kortet De elskende ligner slående på en bevinget kvinnelig naken figur i folio 159. Kongen på samme bildet likner Keiseren i Pierpont stokken med langt hår og skjegg. (Se Katalogen, figur 76, s. 19.) Lancelotmanuskriptet og de tre trumfstokkene skiller seg fra hverandre ved at flere figurene har løse støvler på bena i Lancelotmanuskriptet noe som ikke forekommer i trumfstokkene. I Lancelotmanuskriptet er en vektlegging på å skape et miljø rundt figurene med møbler, musikkinstrumenter, dyr og lignende som heller ikke finnes på trumfkortene.

Bonifacio Bembo tilknytning til trumfkort skyldes delvis at han sto Sforza familien så nær og korrespondanse fra 1455 bekrefter en rekke oppdrag på Sforzafamiliens ulike eiendommer. Hans assistenter og samarbeidspartnere er også dokumentert gjennom disse kildene. Det er ingen kjente, skriftlige kilder som tyder på en forbindelse mellom Filippo Maria Visconti og hans familie og Bonifacio Bembo. Motivvalg og malerisk stil knytter ham spesielt til Pierpontstokken. Gertrude Moakley mente at Pierpont kortene “... dates back to the middle of the fifteenth century, and is the work of Bonifacio Bembo.” (Moakley, 1966 s. 19) Hun gir i likhet med Liana Castelfranchi Vegas også Bonifacio Bembo æren for å ha laget Pierpont kortene. Vegas skriver “His famous tarotcards [Hun henviser her til trumfkortet Keiseren i Pierpont stokken] shows a cloying taste for luxury could be relieved by a touch of gentle, ironic humour and could gain a new flavour by contrast with modest function of the object.” (Vegas, 1968 s. 25) Hun skriver videre “The same kind of grace is found in the Lancelot in Florence. There is no gilding or colouring here, nor any feeling of monotony,” Hun tilskriver her Bonifacio Bembo Lancelotmanuskriptet og sammenlikner det med Pierpont kortene.

En utfordring når det gjelder Bonifacio Bembos kunstnerskap er at det ikke finnes sikre skriftlige kilder på hva han har malt. Problemet forsterkes av at han heller ikke har signert sine verk.

Et lite maleri av San Alessio i Museum Jacquemart-Andre i Châalis har en slående likhet med flere av Pierpont hoffkort. (Kaplan, 1994 s. 134) De viser en ung mann i profil 1400-talls drakt. Ansiktstrekk og hårfrisyre likner blant annet på Sverdknekten i Pierpont stokken samt Lancelotmanuskriptets unge menn. Se illustrasjonene i Figur 27 og 28. En sammenlikning av San Alessio og Pasjen av Beger, og begge sett i profil, viser likhet i hårets bølger rundt pannen, hodeformen samt nesen og munnen. Også armenes posisjon er like med høyre hånden synlig fra handleddet. Bena er også plassert likt med venstre ben foran høyre. San Alessio holder en stav i venstre hånden. Pasjen av Beger har venstre armen plassert ut i luften som om han skulle holde en stav. Se Figur 29-30.

Figur 27: San Alessio, Museum Jacquemart-Andre i Châalis, detalj (Kaplan, 1994 s. 134)

Figur 28: Pierpont, Pasjen av Beger, detalj

Stuart Kaplan skriver at verket er regnet for å være av Miralheti, men at forskere mistenker at det kan være av Bonifacio Bembo. Likheten med Pierpont kortene er så stor at det virker usannsynlig at de ikke har samme opphavsmann. Likheten mellom denne lille temperaen og er også stor med Lancelotmanuskriptet.

Figur 29: San Alessio, Museum Jacquemart-Andre i Châalis, detalj (Kaplan, 1994 s. 134)

Figur 30: Pierpont, Pasjen av Beger, detalj

San Alessio skiller seg en del fra maleriene av San Guiliano og San Alessio fra Pinacoteca di Brera i Milano som begge er malt av Bembo. De er fremstilt et melankolsk utseende med magre og skjeggdekkede ansikt. Håret rundt ansiktet på San Alessio bølger seg imidlertid på samme måte som hos knektene og pasjene i Pierpont stokken og øynene er mørke.

Det finnes individuelle likheter mellom Lancelotmanuskriptet og Yale stokken og Pierpont stokken. Det finnes også likhet mellom San Alessio i Museum Jacquemart-Andre i Châalis og Pierpon stokken og mellom San Alexis og Lancelotmanuskriptet. Fellesnevneren her er Bonifacio Bembo. Hvis Bonifacio Bembo attribueres Lancelotmanuskriptet tyder mye

på at han også har laget både Yale stokken og Pierpont stokken. Men da er Zavattari ute av bildet. Problemet er da å plassere freskene i Monza i denne sammenhengen. De er attribuert til Zavattari og har slående likhet med Yale kortene og Lancelotmanuskriptet. Liana Castelfranchi Vegas skriver om disse at det er mulig Bonifacio Bembo jobbet med Zavattari på de øvre freskene da han var i tyveårene. ”Those few spirited and energetic touches which give life to the weak imitation of Michelino’s grace may in fact have been his” (Bonifacio Bembo). (Vegas, 1968 s. 25)

Det er likhet mellom freskene i Monza og Lancelotmanuskriptet samt Yale stokken. Freskene i Monza er attribuert til Zavattaribrødrene. Hvis Lancelotmanuskriptet også er et verk av Zavattari så vil Yale stokken sannsynligvis være laget av dem. Pierpont stokken skiller seg fra freskene i Monza og Lancelotmanuskriptet i viktige trekk som for eksempel *balzofrisyrene*. Selv om Zavattariene har laget Lancelotmanuskriptet kan Pierpont stokken og San Alexis i Museum Jacquemart-Andre i Châalis fortsatt være laget av Bonifacio Bembo. Brera-Brambilla Visconti kortene er så like Yale at det ikke er usannsynlig at samme kunstner har laget både Yale og Brambilla .

Med bakgrunn i blant annet devisebruken plasseres ofte Yale og Brambilla til Filippo Maria Visconti hertugperiode. Han døde i 1447. Zavattaribrødrene var aktive under Filippo Maria Visconti og kan med sannsynlighet være ansatt av hertugen. Bonifacio Bembo var i 1440 kun rundt tjue år og hadde da antagelig ikke anerkjennelse nok til et slikt fyrstelig oppdrag. Han skriver at Filippo Maria “is unlikely to have commissioned so young an artist at that date, or to have had playing cards made for him at the very end of his life, when he was almost blind.” (Dummett, 1986 s. 12) Dummett mener altså at Filippo Maria Visconti høye alder usannsynliggjør at han har bestilt Yale stokken på et så sent tidspunkt i livet. Han mener at det må være fra en tidligere dato, og det gjør det mindre sannsynlig at Bonifacio Bembo står som kunstner bak denne stokken.

Dummett mener at Brambilla stokken kan ha blitt malt mellom 1420 og 1444, men at Pierpont stokken må være datert til 1450 eller senest to år etter. (Dummett, 1986 s. 13) Bembo var ca tretti i 1450 og en støttespiller til Francesco Sforza fra tiden rundt den ambrosiske republikk. Han minnes i et brev å ha støttet Francesco Sforza etter Filippo Maria Visconti død i 1447. ”He himself claimed that he had been a supporter of Francesco Sforza in the critical year 1447, after the death of the third Duke of Milan, Filippo Maria Visconti.” (Moakley, 1966 s. 22) Dette kan ha hjulpet hans karriere da Francesco Sforza kom til makten i 1450. Da

Francesco Sforza ble hertug fikk Bonifacio Bembo mange oppdrag helt frem til 1477 hvor han forsvinner fra historien. Hans arbeide for Sforza gjør det sannsynlig at en slik type oppdrag kunne falle oppå ham. Bruken av deviser knytter Pierpont stokken til Francesco Sforza ved de tre ringene og bruken av Visconti deviser som slangen knytter kortene til Visconti huset. For å forene disse devisene er det sannsynlig at Francesco Sforza hadde autoriteten som hertug på dette tidspunkt.

Dette understreker sannsynligheten for at Bonifacio Bembo ikke var kunstneren bak Yale og Brambilla stukkene, men at muligheten for at han er opphavsmannen til Pierpont stokken er mer sannsynlig.

Konklusjon

I innledningen nevnte jeg en rekke spørsmål som har vært av interesse for forskere på tarotkortene. I oppgaven min har jeg forsøkt å drøfte dem fra ulike vinkler. Ved å være vidtfavnende ønsker jeg å få en oversikt over trumfkortene og deres funksjon og betydning for det kulturelle og kunstneriske miljøet de var en del av. Spørsmålene er fortsatt mange og svarene ikke entydige.

Tidsperioden

Forskerne er ganske enige om at kortene stammer fra perioden kjent som internasjonal gotikk i fra første halvdel av 1400-tallet. Stilanalysen av kortene viser klare fellestrekk med denne perioden i kunsthistorien. Analyse av klesstil og frisyre bekrefter også dette tidspunktet. Kortene gir et klart inntrykk av datidens moter med en ganske detaljert fremstilling av de ulike typer av klær som var i bruk. Karakteristiske frisyre og rekvisitter bekrefter dette. Statusen til de ulike figurene på kortene bekreftes også av symboler som definerer deres posisjon som for eksempel trumfene Keiseren og Keiserinnen som har attributter rikseple, septer og krone.

Oppdragsgivere

Det er også stor enighet blant forskere at kortene er laget i Lombardiaområdet og har tilknytning til hoffet i Milano. Skriftlige kilder bekrefter bruken og kjøp av kortstokker av ulike art i perioden.

Det mest tydelige bevismaterialet på sammenhengen mellom trumfkortene og hertugdømmet i Milano er via den utstrakte bruken av deviser og våpenskjold på trumfstokkene. Som beskrevet i kapittel 3 avbilder alle tre stokkene milanesiske deviser og våpen tilhørende hertugfamiliene Visconti og Sforza. Dette fører oss inn på spørsmål nummer tre, til hvem er de laget? Bruken av devisene gir en del klarhet i det. De kjente Visconti deviser som Slangen, Den Keiserlige Ørn, Hertugkronen med laurbær og palmeblad, Duedevisene, Mottoet *A bon droit*, identifiserer kortene som tilhørende familien Visconti eller Sforza. Pierpont stokken har i tillegg den kjente Sforza devisen De Tre Ringene som viser et slektskap med Sforza familien. Fraværet av sikre Sforza deviser på Yale og Brambilla stokken er også interessant fordi det knytter disse kortene kun til Visconti familien. Det kan tyde på at det to stokkene Yale og Brambilla er laget til Visconti familien, og at Pierpont kortene er laget til Sforzaene.

Det som kan knytte Sforza til de to førstnevnte stukkene kan eventuelt være at Francesco Sforza kan ha bestilt Yale eller Brambilla stikken som gave til Bianca Maria Visconti ved deres forlovelse eller giftemål? Denne teorien kan styrkes av kortet De elskende som inneholder våpenskjoldet som blant annet brukes i Pavia. Sforza var Prins av Pavia og kortet De elskende kan ha vært en feiring av deres forlovelse eller ekteskapsinngåelse. Et annet interessant trekk ved Yale stikken er bruken av kvedefrukten på Kongen av Sverd kortet som var en devise gitt til Francesco Sforza far Muzio Sforza. Den kan peke på en kontakt mellom Yale stikken og Francesco Sforza. Likevel er sannsynligheten større for at det rett og slett er granateplefrukten som er en devise for Visconti. Hvis det er granatepler så minsker det tilhørigheten til Sforza. Heller ikke fontenesymbolene på Stavkortene er entydige som devise fordi de jo har en allmenn betydning og brukes mye som et generelt dekorativt symbol.

Når det gjelder Pierpont stikken som innehar både Visconti og Sforza deviser er tilknytningen til Sforza sterkere. Han overtok Visconti familienavnet og deivisene etter at han fikk makten i hertugdømmet i 1450. Tilstedeværelsen av begge familiedevisene på Pierpont stikken gjør det sannsynlig at Francesco Sforza eller hans etterkommere var bestilleren av Pierpont stikken. At Visconti skulle bruke Sforza deviser er mer eller mindre usannsynlig på grunn av det dårlige forholdet mellom dem og at Visconti nok ikke hadde Sforza som førstevalg som arving av hertugdømmet. Fraværet av Sforza devisen på Yale og Brambilla stukkene kan tyde på at Visconti var oppdragsgiveren til disse to.

Dette fører inn på neste spørsmål som er datering. En hovedkilde til dateringen av de tre stukkene blir oppdragsgiver som bestilte kortene. Filippo Maria Visconti døde i 1447 så han må ha bestilt kortene før det. Hvis vi godtar premissene at om devisene identifiserer Visconti som oppdragsiver betyr det at Yale og Brambilla stukkene er laget før 1447. Med premissene om at devisen De Tre Ringene identifiserer Sforza som oppdragsgiver for Pierpont stikken er sannsynligheten stor for at stikken ble laget etter at han kom til makten. Som beskrevet i kapittel 4 forsterker klesstil og frisyre teorien om at Yale og Brambilla ble laget før Pierpont stikken.

Nøyaktig når Yale og Brambilla stikken ble laget til Visconti kan ikke dokumenteres med sikkerhet. Heller ikke hvilke av de to stukkene Yale og Brambilla som er eldst. Der er forskerne uenige.

Attribusjon

Når det gjelder spørsmålet om attribusjon er det igjen avhengig av når kortene er laget og til hvem. Med utgangspunkt i at Yale og Brambilla stukkene er laget til Visconti før 1447 vil Bonifacio Bembo, som ofte blir foreslått som kunstneren, fortsatt være svært ung. Det er som nevnt i kapittel 4 heller ingen skriftlige kilder på en forbindelse mellom Visconti og Bonifacio Bembo. Problemet rundt identifikasjonen av andre verk av Bembos forsterker problemet med attribusjonen. Stilanalysen i kapittel 4 viser at selv om det er likheter mellom de tre stukkene så er det betydelige forskjeller mellom dem i avbildning av klær, frisyre og maleteknikk i detaljene. Detaljene i fremstilling av ansikt, hender og hår er så stor at det kan virke usannsynlig at det er samme kunstneren. Ulikhetene mellom Yale og Brambilla på den ene siden og Pierpont stokken kan tyde på at de er laget av minst to malere. Yale og Brambilla har flest fellestrekk i klær og utseende på figurene og det kan derfor virke som en sannsynlig mulighet at de har samme opphavsmann.

Zavattarifamilien har vært foreslått av forskere som en sannsynlig mulighet for Yale og Brambilla stokken, mens Bonifacio Bembo fortsatt står øverst på listen til å ha laget Pierpont stokken. Identifikasjonen bygger hovedsakelig på sammenlikning med andre verk som vist i kapittel 4. Lancelotmanuskriptet og Monza freskene er her sentrale. Hvis Zavattari har laget freskene i Monza som skriftlige kilder sier så kan Lancelotmanuskriptet også ha vært laget av dem eller deres verksted. Hvis Lancelotmanuskriptet er laget av Bonifacio Bembo som ofte påstås, så vil det knytte Bonifacio Bembo nærmere alle tre stukkene. En teori kan være at Zavattari har laget Yale og Brambilla stukkene samt freskene i Monza. Lancelotmanuskriptet attribueres også av forskere til å være laget av Bonifacio Bembo. Det er også klare likheter mellom Pierpont stokken og Lancelotmanuskriptet selv om likheten nok er større mellom Yale og Lancelotmanuskriptet i for eksempel i hårfrisyre og ansiktstrekk. Bembo nevnes også i forbindelse med den lille San Alessio bildet i Museum Jacquemart-Andre i Châalis. Ved å sammenlikne det med Pasjene og Knektene i Pierpont stokken så er likheten slående. Begerpasjen har som vist i kapittel 5 samme hårfrisyre, ansiktstrekk, og kroppsholdning og posisjon som San Alessio. De kan virke sannsynlig at en og samme kunstner har laget de begge. Bembo nevnes altså i forbindelse med Lancelotmanuskriptet, trumfkortene og San Alessio. Om han er opphavsmannen er foreløpig ikke mulig å bevise. Men at samme kunstneren har laget flere av disse verkene er for sannsynlig å regne. Enten det er Bonifacio Bembo eller en annen.

Et annet spørsmål av interesse er hva kortene ble brukt til og hvorfor de oppsto i den formen de fikk? Det er ganske klart at de ble brukt til kortspill som nevnt i kapittel 1, men muligheten er at de også hadde andre funksjoner. Det lille hullet man finner på så å si alle Visconti-Sforza kortene som er bevart kan tyde på at de ble brukt på en annen måte, og at de for eksempel ble hengt i en snor. Teoriene har vært mange fra at kortene inneholder et skjult budskap av esoterisk art til at de ble brukt som underholdning og rollespill.

For meg er de uansett små kunstverk med sin særegne skjønnhet. Hvert kort er som en liten malerisk historie som forteller om menneskets liv her på jorden med sitt strev og sine gleder. Symboler, myter og historier fra ulike tradisjoner settes sammen til et lite puslespill med syttiåtte brikker som på nærmest magisk vis vokste ut av den italienske kunsten og kulturen på 1400-tallet.

Litteraturliste:

- Ady, C. M. 1907, *A History of Milan under the Sforza*, G.P. Putnam's and Sons, London,
<http://www.archive.org/details/ahistorymilanun00adygoog>
- Baxandall, M. *Painting and Experience in fifteenth Century Italy: A primer in the social history of pictorial style*, 2. utg, 1988, University Press, Oxford
- Berenson, B. 1907, *North Italian Painters of the Renaissance*, G.P. Putnam. New York
<http://www.archive.org/details/northitalianpain00bureauoft>
- Birbari, E. 1975, *Dress in Italian Painting 1460-1500*, John Murray, London
- Castelfranchi Vegas, L. 1968, *International Gothic in Italy*, Thames and Hudson, London
- Michael Dummett, M. 1986, *The Visconti-Sforza Tarot Cards* George Braziller Inc New York
- Dummett, Michael og McLeod, John 2004, *A History of Games Played with the Tarot Pack; The Game of Triumphs* bd.1 The Edwin Mellen Press Lewiston Queenston Lampeter
- Giles, Gynthia, 1992, *The Tarot, History, Mystery and Lore* Fireside
- Herald, J. 1981, *Renaissance Dress in Italy 1400-1500*, Bell&Hyman Limited, London
- Jacquemin, Raphaël, 2007, *Medieval and Renaissance Fashion*, Dover Publications, Inc, Mineola, New York
- Kaplan, S. 2007, *The Encyclopedia of Tarot*, bd. 1 9. utg., New York
- Kaplan, S. 1994, *The Encyclopedia of Tarot*, bd. 1 2. utg., New York
- Lubkin, L. 1994, *A Renaissance Court: Milan under Galeazzo Maria Sforza*, University of California Press, Berkeley
- Marle, R.V. 1970, *The Development of the Italian School of Painting*, bd.7, Utg.2, Hacker Art Books, New York
- Moakley, G. 1966, *The Tarotcards: painted by Bonifacio Bembo for the Visconti-Sforza family for the ViscontiSforza Family an iconographical and Historical Study an Iconographic and Historical Study*, New York Public Library 1966
- O'Neill, R. 2004, *Tarot symbolism*, facsimile, Association for Tarot Studies, Melbourne Australia
- Pallister, Bury, 1870, *Historic Devices, Badges and War-Cries*, S. Low, Son and Marston, London, <http://www.archive.org/details/historicdevicesb00pall>
- Peacock, J. 2003, *Klesdrakten: en kavalkade gjennom 4000 år*, 3 utg., Cappelen, Oslo
- Paul Hudson; *Mystical Origins of the Tarot*, Destiny books, Rochester, Vermont
- Straten, R. V. *An Introduction to Iconography*, Gordon and Breach Science Publishers,
- Evelyn Welch, E. 2000, *Art in Renaissance Italy*, University Press, Oxford
- Gombrich, E. H. 1972, *Symbolic Images: Studies in the Art of the Renaissance* Phaidon, London

Leksikon:

- Murray, C. J. (et al) 2006, *Dictionary of Artists*, Benezit, Paris
- "deviser", 1917, *Salmonsens Konversationsleksikon*, København utg. 2
- "Sagramoro, Jacobo", Thieme, U. Decker, F. 1907-1954, *Allgemeines lexicon der bildenden künstler von der Antike bis zur gegenwart*, Leipzig

Faksimiler:

- Pierpont Morgan Visconti- Sforza Tarocchi Deck: Fifteenth Century*
U.S. Games; Cards edition (1 May 1991)
- I Tarocchi Visconti Colleoni: Milano XV Secolo*, Lucchetti, Bergamo
- Cary-Yale Visconti Tarocchi Deck, Fifteenth Century*, U.S. Games, Inc Stamford, USA

Nettsider:

- Pollett, Andy, <http://l-pollett.tripod.com/cards31.htm> oppdatert 19 September 2006

07.05.2009

Autorbis <http://trionfi.com/tarot-history/index.php>

07.05.2009

<http://www.archive.org/index.php>

CoinArchives.com Copyright © 2009 CoinArchives, LLC

castello sforzesco [http://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Castello_Sforzesco_\(Milan\)](http://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Castello_Sforzesco_(Milan))

Store Norske Leksikon (www.snl.no)